

Oral History Kosovo

INTERVJU SA KRISTOFEROM DELOM

Vašington, Okrug Kolumbija | Datum: 27. avgust, 2018.

Trajanje: 145 minuta

Prisutni:

- Kristofer Del (Sagovornik)
- Ana Di Lelio (Vodila intervju/ Kamera)

Simboli u transkripciji, neverbalna komunikacija:

() – emocionalna komunikacija

{ } – sagovornik objašnjava nešto gestovima.

Druga pravila transkripcije:

[ ] - dodatak tekstu kako bi se pomoglo razumevanje

Fusnote su dodaci koji pružaju informacije o mestima, imenima ili izrazima.

Prvi Deo

Ana Di Lelio: Okej, samo počnite tako što ćete mi reći nešto o sebi. Prvo, vaše ime, naravno, gde ste rođeni i...

Kristofer Del: Okej, moje ime je Kristofer Del. Rođen sam u Nju Džerziju 1956, i još uvek sam legalni rezident Države Nju Džerzi. Bio sam celog života uprkos diplomatskoj karijeri. Postavite mi neka pitanja, Ana (smeje se).

Ana Di Lelio: O ne, vi treba da nastavite. Okej, možete li, okej, Nju Džerzi, gde? I možete li mi reći nešto više o vašoj porodičnoj istoriji, o [porodičnoj istoriji] vašeg oca, koliko ih je bilo u porodici?

Kristofer Del: Dakle, rođen sam u Hakensaku, koji je veoma blizu Njujorka. Moja porodica je bila iz parka Palisades, za koji verovatno znate da je u Njujorku. Odrastao sam u gradu koji se zove Holmdel, koji se nalazi dole blizu obale Džerzi. Znao sam da snimamo ovaj intervju samo dan ili dva nakon što je Džon Mekejn [John McCain] preminuo. Skoro svaka priča o njemu počinje tako što je Džon Mekejn bio sin i unuk dvojice mornaričkih admirala. Pa ja sam sin i unuk i brat električara. Moj otac i brat i deda su svi pripadali IBEW-u¹ u Njujorku, a sindikat mi je zapravo pomogao da završim koledž. Dobio sam stipendiju koju je sindikat sponzorisao da odem na koledž u Kolumbiji.

Živeli smo u jednoj od prvih spavaćih zajednica, znate, izgrađena je 1950-ih, preseljena tamo 1957. godine, to je bio jedan od onih ranih egzodusa iz gustih unutrašnjih jezgara više prema predgrađu. I Holmdel je od tada postao jedna od najprosperitetnijih zajednica u SAD. Mislim da je više ljudi iz Holmdela umrlo 11. septembra nego bilo gde drugde osim samog Njujorka. Veliki deo osoblja Fidžeralda Kantora se nastanio u tom gradu. Naravno, advokatska kancelarija je toga dana pretrpela strašne gubitke.

---

¹ IBEW - *International Brotherhood of Electrical Workers* (Međunarodno bratstvo radnika elektrotehnike) je radnički sindikat od oko 775.000 radnika i penzionera u elektroindustriji u Sjedinjenim Američkim Državama.

Tako da sam tamo odrastao u polu-ruralnom, poluprigradskom okruženju. Jedan od mojih najranijih, prvi posao bio je rad na farmi. Postojala je farma koja je bila nastanjena u 17. veku odmah iza imanja u kome smo živeli, a od petog razreda, pa do nekoliko godina srednje škole, radio sam na imanju svakog leta sa lokalnom porodicom. I to mi je dalo sjajan osećaj za mesto i istoriju i neku vrstu ukorenjenosti u tom mestu jer je ta porodica bila zemljoradnička na toj zemlji još od, od pre Republike, od početka 18. veka. Nažalost, sve je gurnuto i nestalo, sada se razvilo u kućište {pokazuje desnom rukom u stranu} sedeći ispred prozora ovde nekoliko greda od prvobitne štale koju su tamo postavili engleski doseljenici. Prvobitno su ga naselili Holanđani, ovaj deo države, 1666.

A onda su Englezi došli kasnije, kada je ova štala podignuta, još uvek su Indijanci [američki starosedeooci] živeli na poljima oko farme. Gimnazija u koju sam išao zvala se Indian Hill [Indijansko brdo] zbog brda na kom se nalazila farma, tamo ima indijanskih grobnica, smišljali su te stvari. Tako da je zaista dobar osećaj da uvek razmišljam o snažnom identitetu odakle sam, sa Nju Džerzijem, i kao rezultat, naravno, SAD.

Ana Di Lelio: Zašto vi niste postali električar?

Kristofer Del: Dovoljan je jedan u generaciji (smeje se). Oni mogu, znate, to je dobro zanimanje, pogotovo za sindikate u Njujorku, to je još uvek jako dobro zanimanje. Ali uvek me je više zanimalo čitanje i pisanje i učenje i stvari, i mislim da moj talenat nije bio korišćenje alata. Iako me je moj otac učio, mogu da vam zamenim sve sijalice {gestikulira iza sebe} i sve vaše prekidače i utičnice, ako vam ikad neko zatreba (smeje se). Ovde sam se bavio ponovnim ožičenjem, u ovoj kući, poslednjih nekoliko nedelja, kao deo pripreme za nas (smeši se).

Ana Di Lelio: A šta... pohađali ste Kolumbiju, dakle '56, '76, '75?

Kristofer Del: Počeo sam '74 i diplomirao sam '78, da.

Ana Di Lelio: Dakle, bili ste poprilično mladi.

Kristofer Del: Normano doba za univerzitet, 18.

Ana Di Lelio: Kakvo je bilo vaše iskustvo na Univerzitetu u Kolumbiji kao student?

Kristofer Del: Ja sam stvarno uživao. Kolumbija, u tom trenutku, na neki način, taj period je bio težak za Kolumbiju. To je bilo samo šest godina nakon studentskih demonstracija i nereda iz '68. Univerzitet je bio malo zapušten, fizički, ali je kvalitet obrazovanja i dalje bio vrhunski. I mislim da većina ljudi koji idu u Kolumbiju, ja sam otišao misleći da je najvažniji aspekt svega njihov osnovni nastavni plan i program. Znate, još '20-ih godina, pretpostavljam, Kolumbija je osmislila ovaj nastavni plan i program izgrađen oko sjajnih knjiga. Vi čitate, znate, filozofiju počevši od Aristotela i Sokrata pa do Marksa i Lenjina. Čitate literaturu počevši od, znate, *Ilijade* i *Odiseje* i čitate napred. Bilo je tu malo različitosti, nastavnici su imali {pokreti napred i nazad} širok spektar u pogledu onoga što biraju, ali mislim da vam je to dalo osnovu, zaista dobru osnovu u većim idejama i neku vrstu morala, politička, filozofska

pitanja za koja mislim da i danas definišu svet. Uprkos promenama koje se dešavaju oko nas, neka od pitanja su večna.

Dakle, to je bila dobra stvar u Kolumbiji, a onda je, naravno, tu i činjenica da ste izloženi Njujorku. Zato što sam bio tamo u to doba, čuveni naslov, znate, "Ford Njujorku: Crkni." [original: Ford to New York: Drop Dead] Dakle, ni to nije bio najbolji čas u Njujorku, ali je ipak bilo divno iskustvo. I dalje je bio grad svetske klase, iako je danas mnogo prosperitetniji. Sada malo više kao Diznilend u Njujorku, pošto je toliko običnih ljudi izgurano zbog troškova života tamo.

Ali uživao sam u tome izuzetno, i bilo je, Kolumbija je bila dobra prema meni. Dali su mi stipendiju da idem na postdiplomske studije, koja mi je u osnovi platila dve godine na Oksfordu. I mislim da mi je to u mnogo čemu otvorilo vrata karijere u diplomatskoj službi.

Kada sam se u januaru 1981. pridružio diplomatskoj službi, Džimi Karter je još dve nedelje bio predsednik. U mom razredu je bilo 52 člana, a u Teheranu su bila 52 taoca. Bilo je prilično jasno koja je svrha našeg zapošljavanja, kakva je naša funkcija, u slučaju da ti ljudi ne dođu kući. Na sreću, jesu. Ali svaka od te 52 osobe u mom razredu je živela u inostranstvu u nekom ili drugom svojstvu. Mislim da nisam bio, da nisam otišao na postdiplomske studije u Englesku, možda ne bih ušao u diplomatsku službu, iako sam položio sve ispite i sve to. Oni su prilično jasno tražili to međunarodno iskustvo kao jedan od kriterijuma za zapošljavanje.

Ana Di Lelio: Pa da li je bila velika promena preći iz Hakensaka u Oksford? Ili ne?

Kristofer Del: Mali skok (smeje se). A bio sam i u Engleskoj kada se nalazila u najgoroj situaciji. To je bio štrajk radnika, nestašice pre nego što je došla Margaret Tačer i počela da stvara modernu Britaniju za šta god, {mahne rukom ispred lica}, ne moramo da ulazimo u to, ali šta god da mislite o tome danas, nekako je to početak preokreta u ekonomskom i socijalnom smislu. Ali to je bilo divno iskustvo. Naravno, bolje je da se vratite unazad jer dane provodite onako kako biste želeli da ste mogli kao student u kafanama i knjižarama, iako je knjižara, naravno, sve manje.

Bilo je to teško iskustvo jer je to potpuno drugačiji pristup obrazovanju, potpuno drugačiji pristup nastavi. I zaista je bilo vrlo malo sličnosti sa američkim pristupom, koji je bio naviknut na neku vrstu veoma strukturiranog pristupa, semestar po semestar sa kursevima, ocenama i povratnim informacijama. Nemaš ništa od toga na Oksfordu. Sve se svelo na sreću na završnom ispitu posle dve godine. A ako u osnovi niste dobili desetku za sve, pali ste ceo program. Bilo je i prilično stresno, kao što možete zamisliti, ali dobro iskustvo.

I ubrzo nakon toga, pridružio sam se diplomatskoj službi otprilike šest meseci kasnije, mada sam mogao i ranije. Neke stvari se stalno ne menjaju sa vladom SAD, i iako sam im rekao da napuštam Englesku i vraćam se u Nju Džerzi, poslali su moje pismo ponude u Ujedinjeno Kraljevstvo, i, naravno, nikada ga nisam dobio (smeje se).

Dakle, dan posle izbora 1980, novembra 1980, ja sam zapravo otišao, moj prijatelj je radio u Beloj kući i otišao sam na travnjak Bele kuće i stajao tamo i mahnuo Džimiju Karтеру nakon što je izgubio izbore, u ružičnjaku. I onda sam prešao u takozvani ispitni odbor Spoljne službe, a ja sam sutradan rekao, "Imam usmeni ispit." A oni su rekli, "Previše vas je, pa će neko doći sutra. Zamolićemo nekoga da se povuče." Rekao sam, "Pa vidite, sutra imam intervju o tome gde sam, šta se desilo, moja kandidatura, moja prethodna kandidatura. I ako mogu da se sretnem sa nekim danas, rado ću se vratiti i sutra polagati usmeni ispit."

Otišao sam gore i momak tamo je počeo sa uobičajenim, "Pa, znaš da postoji registar i lista čekanja, a mi ne možemo da predvidimo," {imitira otvaranje fascikle} i on otvara moju fasciklu i kaže, "Ponudili smo vam mesto, a vi nikada niste odgovorili." Rekao sam, "Da pogodim, poslali ste pismo u Englesku." "Da, upravo {pogleda dole na sat}. Ali ne znam koliko ste fleksibilni, ali možete ići dole. Danas nam počinje jedan čas." (smeje se) Rekao sam, "Pa, hvala," ali nisam bio toliko fleksibilan, "A mogu li da dođem na sledeći čas?" a to je bio januar. A upravo su, zbog novog zakona, prenumerisali ulazna odeljenja, tako da je onaj u koji nisam ušao bio prvi razred u novom sistemu i tako sa ponosom mogu da kažem da sam bio drugi razred cele karijere (smeje se).

Ana Di Lelio: Ja... čisto iz radoznalosti, kada ste prvi put znali da hoćete da se pridružite Diplomatskoj službi, hteli ste da imate karijeru ili diplomatsku karijeru?

Kristofer Del: Da, otišao sam na koledž misleći da ću ići na pravo i možda nastaviti političku karijeru. I pretpostavljam da je deo moje suprotne prirode, Ana, da otprilike, posle prve dve nedelje Kolumbije kao studenta, kada sam video da je četrdeset pet procenata odeljenja bilo predmedicinski i četrdeset pet procenata odeljenja su bili predzakonski, rekao sam, "Ne želim da budem kao svi ostali." I tako je bilo tada, moja prva godina, moja prva godina, da, moja prva godina, držao sam čas iz teorije strategije sa profesorom po imenu Vornor Šiling, i otkrio sam da mi se to zaista dopada. I u tom trenutku, sa Karterovom administracijom, bilo je nekoliko profesora Kolumbije koji su sišli i pridružili se administraciji. I uspeli su da mi organizuju stažiranje u Stejt departmentu, stažiranje u Stejt departmentu u jesen moje apsolventske godine, dakle '77, i otkrio sam da mi se to zaista dopada i onda sam odlučio da ću, znate, steknite ovu diplomu na Oksfordu iz međunarodnih odnosa i pokušajte da se pridružite diplomatskoj službi. Srećom, sve je nekako ispalo po planu {ključ glavom}.

Ana Di Lelio: Dakle, pridružili ste se i šta se desilo? Šta je bio vaš prvi zadatak?

Kristofer Del: Naravno, pridružio sam se kao govornik nemačkog jezika, tako da je prvo što su uradili bilo da me rasporede na radno mesto u Meksiku gde sam morao da učim španski. Dakle, moj prvi zadatak, nakon otprilike devet meseci obuke, uključujući pet meseci obuke španskog jezika. U septembru '81, pojavio sam se u Matamorosu u Meksiku, koji je grad na granici sa Teksasom, preko puta Braunsvila u Teksasu. U to vreme tu su bila dva oficira, konzul i vicekonzul. Otprilike onoliko nisko u totemskom stubu koliko možete da dobijete u Službi spoljnih poslova, radeći na granici, udaljenoj od glavnog grada Meksiko Sitija, u osnovi izdajući neimigrantske vize.

Kao što možete zamisliti, bilo je mnogo kretanja napred-nazad preko granice, većina sasvim legitimnih, većina... sistem se godinama razvijao u Meksiku, nisu se baš trudili da pruže mnogo pograničnom regionu. Samo su pretpostavili da će svi otići preko granice u SAD i kupovati. Govorim o osnovama, znate, mleku i hlebu, znate, često su ljudi morali da odu u Braunsвил da bi ga dobili. Dakle, bilo je mnogo, puno, puno ljudi koji su se svakodnevno prijavljivali za vize i uglavnom ljudi kojima biste ih dali, iako biste u drugim okolnostima mogli reći, "Sumnjam jer je ova osoba farmer i znate, šanse su da će otići da rade na farmi u SAD ili tako nešto." Ali, u stvari, imali su legitimne razloge da odu.

Najzanimljivija stvar u vezi sa tim prvom obilaskom, pretpostavljam, pa, bilo je mnogo zanimljivih stvari, ali jedna od dobrih stvari, kako počinje skoro svaki službenik spoljnih poslova, je da u nekom trenutku ode u konzularni obilazak. A to podrazumeva niz odgovornosti, ali izdavanje viza je svakako jedna od velikih. A važna veština koju mislim da naučite iz toga je reći ne ljudima. U našem društvu, u našim životima, ne govori vam se često, niste često stavljeni u poziciju da vas ohrabruju da kažete ljudima, "Ne, ne možete imati nešto što zaista želite."

A pošto ste službenik za vize, morate da uskratite vize mnogim ljudima koji zaista zaista žele da odu u SAD i morate naučiti da to radite diplomatski, nežno, ali i čvrsto. Ljudi se često jako naljute i unose vam se u lice, znate, mnogo se unose. Dakle, mislim da je to bila važna diplomatska veština, na neki način da se uči od samog početka, takoreći, i da se ide odatle. I naravno, uvek, vicekonzuli dobijaju najbolje jezičke veštine od svih, jer oni najviše koriste jezik, razgovarajući sa običnim ljudima na bilo kom jeziku. U ovom slučaju, Meksikanci, i korišćenje osam sati dnevno svaki dan, mislim da je zaista dobro i za razvoj jezičkih veština.

Ana Di Lelio: Dakle, sledeća pozicija je bila u zemlji u kojoj se govori španski jezik?

Kristofer Del: Ne, otišao sam u Portugal.

Ana Di Lelio: Da naučite još jedan jezik?

Kristofer Del: Da naučim još jedan jezik. Ja... doživeo sam tešku saobraćajnu nesreću dok sam bio tamo, i baš sam se povredio i...

Ana Di Lelio: Tamo, u Meksiku?

Kristofer Del: U Meksiku je, zapravo, bilo na američkoj strani granice, jer je {pravi znake navoda prstima} bilo sigurnije, ali nije ispalo tako. I tako je Odeljenje malo brinulo o meni jer sam, rekli su, "Možeš da napustiš Meksiko, razumemo." Rekao sam, "Ne, ne, ja ću ovo da završim do kraja." I tako su me poprilično puštali da idem gde god želim na svom sledećem zadatku. I još kao dete znao sam da volim porto vina, pa sam rekao, "Zašto ne odem u Portugal? Želim da naučim više o porto vinu." (smeje se) I ispalo je da sam raspoređen na godinu dana u, više ga nemamo, već konzulat u Portelu, a zatim godinu dana u ambasadi u Lisabonu, i to je verovatno još uvek moja omiljena turneja u diplomatskoj službi.

Ovo je bio Portugal pre EU Portugala, i moj šef ga je tamo opisao, mislim da ga je on najbolje opisao. Rekao je, "Portugal je kao što bi Evropa bila 1950-ih da se nije dogodio Drugi svetski rat." Nekako veoma staromodan, veoma, oklevam da upotrebim tu reč, ali nerazvijen, manje razvijen od ostatka Evrope. I bilo je fascinantno znati taj Portugal i videti promene koje su se desile i ogromnu količinu sustizanja koje je zemlja učinila u proteklih trideset godina.

Ana Di Lelio: Kada vam dodele neko mesto, koliko vas Državni sekretariat spremi ili koliko se vi spremate, šta ste znali o Portugalu, pored činjenice da ste voleli...

Kristofer Del: Tačno, uopšte nisam znao mnogo o toj državi. I zato uglavnom pokušavaju da vam daju jezičku obuku ako vam nedostaje jezik. I postojao je kurs konverzije za pretvaranje španskog u portugalski, trajao je samo osam nedelja. Dva jezika su tako bliska, znate, možete, možete učiniti, barem naučiti dovoljno da počnete da pravite tranziciju. I onda, svake nedelje, oni rade terenske studije, jutro regionalnih studija, gde čitate dalje, naučite više o zemlji. Ali mislim da je jedna od istorijskih i validnih kritika Državnog sekretarijata što često nisu činili mnogo na obuci oficira. Od vas se samo očekuje da se pojavite, izađete i učite na poslu.

I mislim da to funkcioniše za mnoge ljude, ili za mnoge ne, i od tada su uložili ozbiljne napore da, mislim, poboljšaju kvalitet pripreme oficira koji izlaze u nove oblasti i nove regione. Ali još uvek, mislim, postoji jak element učenja dok idete u diplomatsku službu. A dobra stvar u vezi s tim je da ljudi koji brzo uče, mislim da se udubite u kulturu i zaista naučite mnogo toga veoma brzo na način na koji mislim da ne izlazite iz akademskog okruženja, gde čitaju o tome u knjigama ili pohađaju predavanja. Mislim da je izlazak tamo i život u društvu zaista najbolji način da to shvatite.

I, znate, Ana [obraća se sagovornici], ovo odražava... Službu spoljnih poslova, između ostalog, mislim da ona predstavlja Sjedinjene Države, ali je takođe obaveštajna služba, u smislu da prikuplja informacije. Kada sednete sa stranim kontaktom, naučite stvari o zemlji, i to ne samo u vašu korist, mislim da bi trebalo da obavestite Vašington o tome. Dakle, upotreba reči inteligencija nije ništa zlokobno ili prikriveno. Veoma je otvoreno, svi znaju ko ste i koga predstavljate i šta radite.

Ali ono što Diplomatsku službu čini jedinstvenom među obaveštajnim službama američke vlade, pored njene otvorene prirode, jeste to što smo mi jedina služba u kojoj je sakupljač informacija ujedno i analitičar koji vam govori šta to znači. Druge agencije, Odbrambeno-obaveštajna agencija, na primer, imaju atašee u ambasadama koji prikupljaju informacije o vojsci lokalnih zemalja, i opet, mnogo toga je veoma otvoreno, ali analizu šta sve to znači uvek rade analitičari koji sede u Vašingtonu ili negde u Sjedinjenim Državama ili negde drugde.

Dakle, diplomatska služba donosi jedinstvenu sposobnost razumevanja zemlje iz iskustva nekoga ko tamo živi, ne, naravno, kao domorodac, već kao takva vrsta razumevanja zemlje od čoveka na ulici. Uobičajena stvar je da razgovarate sa taksistima i dobijete mišljenje običnih ljudi, bilo da se radi o taksistima ili ljudima u prodavnicama ili restoranima, ili gde god da ste. Tako da mislim da to dodaje stepen, dodaje nešto celokupnom razumevanju zemlje koju vlada SAD. Svi analitičari rade svoje i

imaju mnogo resursa za rad, ali mislim da je osećaj iz prve ruke na terenu veoma važan. Mislim da je to verovatno najvažniji doprinos koji diplomatska služba daje politici Vlade SAD, razumevanju sveta.

Ana Di Lelio: Da. Dakle, rekli ste godinu dana u Portugalu? I onda?

Kristofer Del: Proveo sam dve godine u Portugalu.

Ana Di Lelio: Dve godine.

Kristofer Del: Jednu godinu u Portelu i drugu godinu u Lisabonu.

Ana Di Lelio: I da li je, bilo, sada pokušavam da se prebacim u '83, '84, to je bilo skoro deset godina nakon kraja Salazara?

Kristofer Del: '75, '74. je bila revolucija.

Ana Di Lelio: Da, septembar, da.

Kristofer Del: Da, skoro deset godina.

Ana Di Lelio: Skoro deset godina. Kako su vas dočekali tamo kao Amerikanca?

Kristofer Del: Veoma toplo.... Portugalci su uvek voleli SAD. Mislim, postoji velika zajednica imigranata, naravno, u Sjedinjenim Državama. Postoji mnogo, znate, ličnog nivoa, međuljudskih kontakata, i to je istorijski tačno. Mislim da je bilo, najraniji portugalski doseljenici su zapravo bili kitolovci koji su završili na Havajima, na zapadnoj obali, u Long Biču. Dakle, ljudi poput Devina Nunesa,² koji je u poslednje vreme postao poznat iz drugih razloga, njegova porodica vodi poreklo verovatno iz 19. veka u SAD. Drugi imigranti su noviji, rekao bih od 1960-ih pa nadalje.

Srdačna dobrodošlica. Dok sam ja bio tamo, oni su prošli kroz neposredne posledice promena. I ako se sećate, postojao je period kada je izgledalo da će Komunistička partija Portugala doći na vlast. A tadašnji američki ambasador, Frank Karluči, koji je kasnije postao poznatiji, bio je aktivista. Henri Kisindžer je navodno sedeo u Vašingtonu, lomeći ruke i govorio, "O moj Bože, to je smak sveta kakvog ga poznajemo. Komunisti preuzimaju vlast u Portugalu. Uskoro će to biti Portugal, to će biti Angola, to će biti Mozambik, znate, gubimo Hladni rat."

Karluči je, umesto da sedi skrštenih ruku, odlučio da uradi nešto po tom pitanju. A USAID je došao u Portugal i uložio mnogo novca u izgradnju stanova u delovima zemlje gde su socijalisti bili jaki. A Socijalističku partiju je predvodio Mario Soares. Sve ove oznake su verovatno jedan stepen, znate, od onoga što znače u međunarodnom kontekstu. Dakle, komunisti su bili, bili su tvrdi komunisti, ali socijalisti, mislim da biste ih lako nazvali demokratskim socijalistima. A konzervativci su verovatno bili desni centar, bili su nekako više grupisani oko centra.

---

² Visokopozicionirani republikanski kongresmeni iz Kalifornije i član tranzicionog tima Donalda Trampa.

U svakom slučaju, Mario Soares, ovo je uspeo, mislim, Mario Soares je uspeo da pobedi na izborima, da dođe na vlast i pretnja da Komunistička partija postane deo vlade Portugala se povukla. I to je tada postavilo scenu za tranziciju Portugala, nekoliko godina kasnije, u članstvo Evropske unije. Dok sam još bio tamo, put je bio položen, ali se to nije dogodilo. I dalje se raspravljalo o tome da li će, Portugal, demokratija zaista zaživeti i opstati u Portugalu. Imali ste mnogo zagonetnih likova poput vojnih oficira koji su postali političari, a jedan od njih je bio i predsednik. Njihova politika je bila mutna, šta su oni zapravo bili i ko su zapravo bili. Ali mislim da se sve ovo sredilo. Mislim da je ovde Evropska unija dokazala svoju vrednost, bilo da se radi o Portugalu ili Španiji, koji su u isto vreme zaista pomogli da se demokratija te dve zemlje konsoliduje i konsoliduje u širem evropskom okviru, što mislim da je presudno za uspeh projekata u obe zemlje. Da li bi to zadržalo tu jasnoću vizije i osećaj svrhe na Zapadnom Balkanu danas i u godinama koje su bile između njih?

Ana Di Lelio: Stići ćemo dotle.

Kristofer Del: Znam (smeši se).

Ana Di Lelio: Iz Lisabona, šta je bio vaš sledeći zadatak?

Kristofer Del: Moram da razmislim. Vratio sam se iz Lisabona u Vašington. A onda sam proveo narednih šest godina u Vašingtonu radeći razne zadatke u Birou za političko-vojna pitanja. Bio sam mlađi špansko-portugalski referent. Onda sam godinu i po radio na pregovorima o grčkoj bazi. Zatim sam postao specijalni pomoćnik podsekretara za međunarodnu bezbednost, pre nego što sam otišao u Mozambik kao zamenik šefa misije 1991. Tako sam od '85. do '91. bio u Vašingtonu i radio u Stejt departmentu.

Ana Di Lelio: Dakle, Mozambik je završavao sa ratom, zar ne? '81?

Kristofer Del: Kada sam otišao tamo, građanski rat je još trajao. Završen je u oktobru 1992. Ovo dolazi do jedne od, druge niti koja se provlači kroz većinu moje karijere. Rekao sam da je portugalski jedan od njih, ali je i uređivanje u zonama sukoba još jedna od tema. Kada sam prvi put stigao u Maputo, bio je izolovan i odsečen. Bio je to garnizonski grad. Opoziciona gerilska vojska RENAMO³ nije kontrolisala okolno selo, ali se slobodno kretala kroz njega. Mogli su da upadaju u zasedu, postavljaju zasede u bilo kom trenutku, tako da je postojao bezbednosni perimetar van koga nismo mogli da putujemo. A jedini način da se stigne do Južne Afrike, koja je udaljena samo devedeset kilometara, bio je let.

Put je bio devastiran, i dosta ovih zaseda, vozila bi se zapalila i put bi se samo otopio. Nestalo je. Nakon završetka rata, mogli smo da putujemo još malo i videli ste nivo razaranja i razaranja. Bilo je neverovatno. Mislim da nisam baš cenio koliko je teško propatila zemlja sve dok se nisam vratio 2014. i oblasti koje sam pamtio od 1994. da su bile grmlje, mislim, žbunje koje se šulja uz ivicu puta sada su bila otvorena polja sa selima i ljudima i radnjama. Mislim, zemlja je zaista bila u teškoj situaciji do završetka građanskog rata. I mislim da je jedan od razloga koji nije dovoljno objavljen i shvaćen, to što

³ *Resistencia Nacional Mocambicana* - Mozambički nacionalni otpor.

se rat završio kad se završio. Mislim, postoje razne vrste knjiga o donošenju mira u Mozambik i ulozi Svetog Eđidija i italijanske vlade i crkve i svega toga.

Ali prirodni faktor koji je odigrao svoju ulogu bila je razorna suša koja je pogodila južnu Afriku od '91, '90, '91 zaista do '94, '93. Pretpostavljam da je počela da pada. U to vreme, američka vlada je unosila šest stotina hiljada tona kukuruza svake godine i održavala oko deset miliona ljudi u životu. Pošto je bezbednosna situacija bila takva kakva je bila, mogli ste je izvući samo do određenih tačaka gde je bilo dovoljno obezbeđenja da bi humanitarni radnici mogli da se kreću, znate, Međunarodni Crveni krst, World Vision. A ljudi su bili toliko očajni da su počeli da izlaze iz žbunja na ove tačke gde su mogli da dobiju pristup hrani. A to je u suštini značilo da ni vlast ni RENAMO, opozicija, više nisu mogli da ih kontrolišu.

Kada su na neki način koristili ljude, a video sam to kasnije u Angoli, ista stvar, držanje ljudi zaključanih na jednom mestu, znate, u suštini ih ubijaju ako pokušaju da odu. Tu strategiju je prekinuo očaj ljudi koji su pokušavali da dođu do hrane, i oni su otišli i RENAMO se našao izolovan i nesposoban više da kontroliše narod, a, znate, svaki revolucionarni seljački pokret zavisi od kontrole stanovništva. Mislim da je to bio veoma važan faktor koji je pomogao da se rat okonča po strašnu cenu, što niko ne bi želeo, ali priroda je uzela svoje. I, dakle, iz, da, to je bio Mozambik, poprilično iskustvo.

Ana Di Lelio: To je bio i period rata u Jugoslaviji. Da li ste, očigledno, bili ste previše okupirani onime što se dešavalo u Mozambiku da biste pratili...

Kristofer Del: Nisam pomno pratio, istina. Nisam imao prethodnog iskustva u tom delu sveta. Imena su mi bila nepoznata.

Ana Di Lelio: I imali ste pune ruke posla.

Kristofer Del: I bili smo dosta zauzeti u Mozambiku, da, prvo, pokušavajući da okončamo rat, a zatim pregovaramo o mirovnom rešenju, baveći se demobilizacijom boraca RENAMO. I smešno je jer, video sam kasnije kako je čitava ova teorijska literatura izrasla, kako završavate ratove i demobilizujete borce, i čini mi se da svaki put kada se vratim u to, dodaju još jedno D ili R u razoružavanje, demobilizacija, preseljavanje, ponovno uvođenje [originalno: Disarming, Demobilizing, Resettling, Reintroducing], DDRR, mislim da su sada došli do DDRR ili tako nešto.

Ana Di Lelio: DDR, ponovno uvođenje.

Kristofer Del: Smišljali smo u koraku. Sećam se da je nekoliko osoblja za pomoć u mojoj kancelariji zaključilo o, da, trebalo bi da dobijemo limene šolje i limene lonce da ovi momci imaju nešto da kuvaju i jedu. A onda AID izlazi i kupuje i donosi, leti u limenim loncima i limenim šljama i čebadima i čaršavima i plastikom, plave plastične folije koju UNHCR koristi na mnogim mestima kao sklonište. Tako da smo stvarno sve ovo izmislili iz temelja. Možda je bio, ne znam da li je to bio apsolutno prvi, ali možda je to bio jedan od prvih oružanih sukoba ove prirode koji je okončan sporazumnim rešenjem i

pokušajem da se te stvari reše. Dakle, da, nisam baš pažljivo pratio Jugoslaviju (smeje se) u tom trenutku.

Ana Di Lelio: Mogu da zamislim. Koja je uloga, rekli ste da ste vodili mirovne pregovore, kao, kao američki diplomata?

Kristofer Del: Da, znači postojao je formalni mirovni proces. Vladajuća partija Frelimo, vlada, i RENAMO, opozicija, dovedeni su za pregovarački sto, mislim uglavnom zahvaljujući naporima italijanske vlade. Italijani su tada imali veliki udeo u Mozambiku, pošto je sistem funkcionisao u to vreme, znate, sve italijanske političke partije su imale različite zemlje koje su bile na neki način njihove i od kojih su zarađivale za svoje političke partije u Italiji sa građevinskim kompanijama i sličnim stvarima. A demohrišćani su bili Mozambik, to je bila njihova zakrpa.

I tako, Italijani su uspeali da okupe stranke, znate, i mi smo bili veoma srećni, mislim da je Italija tu ulogu preuzela. Portugal je imao previše kolonijalne prošlosti i istorije, Južna Afrika, znate, nije bila valjan sagovornik, a oni su prolazili kroz sopstvenu tranziciju, koja se odvijala u isto vreme, u susedstvu. Kao što znate, Mandela je bio, Mandela je pušten iz zatvora, i oni su započeli ovu ustavnu diskusiju koja je dovela do izbora '94, koje sam morao da pređem i da ih posmatram.

Tako su započeli pregovore i pregovarali o delimičnom prekidu sukoba pre mog boravka u Mozambiku i uspostavili dva koridora: koridor Limpopo i koridor Beira kao zone prekida sukoba. I tako sam ovde pomenuo da su humanitarni radnici mogli da izađu i donesu hranu i lekove ljudima kojima je to bilo potrebno. Koridor Beira je išao od grada Beire na Indijskom okeanu do granice sa Zimbabveom, i bio je to drumski, železnički i naftovod, a Zimbabveanci su ga čuvali, sprečavajući svaki dalji sukob. A oni su takođe čuvali koridor Limpopo, koji je opet bio železnička linija, koja je išla od Puta u osnovi do Zimbabvea. Mozambik je oduvek služio kao tranzitna ruta za unutrašnjost Afrike zbog svog položaja na obali. A u kolonijalno vreme Britanci su zaista preuzeli vođstvo u izgradnji puteva u unutrašnjost da bi se brinuli o tadašnjoj Rodeziji, pa čak i Južnoj Africi i Malaviju, Zambiji itd.

To je bio delimičan prekid sukoba i sve strane su tražile od drugih da učestvuju u njemu, tako da su to bili Italijani, Portugalci, Sjedinjene Države i UK, ako se dobro sećam. Bila su četiri člana nečega što se zove Zajednička verifikaciona komisija, koja je na neki način nadgledala ovaj proces. A iz toga su proizašli veći pregovori o rešavanju čitavog sukoba. I isti međunarodni igrači predvođeni Italijanima, Portugalcima, Ujedinjenim Kraljevstvom, SAD. Neke od afričkih zemalja su takođe igrale ulogu, ali malo više na strani JVC-a, tako da mislim da su Kenijci ušli u to. Ali u svakom slučaju, mi smo učestvovali na zahtev stranaka koje su htele da neka vrsta poštenih posrednika, spoljnih posmatrača, posrednika sede između njih i rešavaju probleme i izazove i poteškoće kako su se pojavili.

A formalni proces se odvijao u Rimu pod pokroviteljstvom italijanske vlade. I tiho u pozadini, verska zajednica Sveti Eđidio, koja je, naravno, smeštena u Rimu, takođe je igrala važnu ulogu kao posrednik, na neki način razgovarajući sa obe strane, a onda su ih smatrali poštenim posrednikom od strane obe strane. I svi su tada radili zajedno. Imali smo sreće što su Italijani povelili. Imali su vrlo sposobnog ambasadora, Manfreda Inćiza Di Kamerana [Manfredo Incisa Di Camerana], ako se sećam, Inćiza Di

Kamerana, koji je bio veoma pametan, veoma, veoma dobar diplomata. I naravno, Italijani bi mogli da urade stvari da nekako prevaziđu prepreke na način na koji Sjedinjene Države nikada nisu mogle. Ovde govorim o novcu, da su pomogli strankama da zadovolje određene potrebe koje su imale, što im je omogućilo da nastave u procesu.

Ljudi iz RENAMO-a su, na primer, kada su izašli iz šuma, bili u dronjcima. I tako, na jednom od svojih prvih putovanja u Rim, svi su dobili odela i odeću kako bi mogli da se oseće da su pravi, ne baš diplomate, već pravi pregovarači u formalnom međunarodnom procesu. I lako je smejeti se i rugati se ovim stvarima, i malo prevrtati očima o korupciji, ali mislim, ali to su ljudski zahtevi, mislim da ljudi imaju dostojanstvo i poštovanje, i znate, oni moraju da oseće da mogu ispunjavaju svoje uloge na dostojanstven način. Bilo je veoma važno. SAD to nikada ne bi mogle da urade, nikada nam ne bi bilo dozvoljeno da tako trošimo novac. Tako da je veoma važno što je Italija odigrala ovu ulogu, i bio je uspeh, što je najvažnije, bio je uspeh.

I mada kada sam se vratio u Mozambik 2014. godine, sve je to bilo izuzetno, uvek kažem upola u šali, kao što kažem za Kosovo, bilo je kao da ste deceniju daleko od omiljene sapunice, i da se vratite, a ništa od toga igrači su se promenili, i nijedan od problema se nije promenio, i jednostavno svi, znate, neko se razveo, neko je umro, neko je nekoga izdao, ali to je bila ista radnja. I bilo je prilično lako nastaviti odatle. Ali važna stvar u vezi Mozambiku je, uprkos činjenici da je RENAMO još uvek imao malu oružanu opoziciju u centru zemlje, itd, zemlja nikada nije bila u stvarnom riziku da se vrati u građanski rat. Kada se rat završio, bilo je gotovo {udara pesnicom o dlan}.

I oduvek sam tvrdio da mnogi međunarodni ljudi žele proces pomirenja, mir i proces pomirenja, a činilo se da Mozambikanci, uključujući i sam narod Mozambika, nisu osećali potrebu za tim. Uvek sam mislio da je rat tako užasan, a njihova kolektivna sećanja na njega su bila tako užasna za sve, samo su želeli da ga ostave iza sebe i da nastave dalje, a svi su patili, svi su bili siromašni, a nisu imali vreme za brigu o poravnanju ranijih računa, ili su samo želeli, morali su da se snađu sa životom, i tako da dobiju usev u zemlju, i da ponovo sastave svoje živote. I ne savršeno, ali uglavnom je to funkcionisalo u Mozambiku. Mislim da je to funkcionisalo i u Angoli, koja je sasvim drugačije društvo, uprkos zajedničkom kolonijalnom nasleđu, ako hoćete. Ali opet, ljudi su jednostavno hteli da nastave dalje na kraju rata i nastave sa životom. O tome možemo kasnije. Završilo se na sasvim drugačiji način sa sasvim drugačijim rezultatom.

Ali, mislim da je Mozambik bio uspešna priča, i mnogo toga pripisujem ulozi drugog Italijana, Alda Ajela, koga su UN imenovale za tamošnjeg specijalnog predstavnika da vodi mirovni proces, misiju UN pod nazivom ONUMOZ I to je jedna od najuspešnijih mirovnih misija koje su UN ikada pokrenule. I opet to pripisujem, dosta toga Aldu i njegovim ličnim sposobnostima. Bio je italijanski političar, mislim da je bio senator u Italiji. Ali on je proveo veliki deo svog života u Njujorku, i otkrio sam da je on savršena kombinacija makijavelističkog italijanskog političara, ali i veoma pragmatičnog Amerikanca, fokusiranog na cilj i nikada ne gubeći iz vida šta je cilj. Mislim da je to bio dobar balans, i naravno da je imao veoma bliske odnose sa italijanskom ambasadam i italijanskom vladom, koja je nastavila tu pozitivnu ulogu koju je Italija odigrala. Ali bio je veoma sposoban, i svaki put kada bi proces zapeo, bio

je u stanju da nekako pregovara između strana i pozove druge zemlje koje su podržavale, poput Sjedinjenih Država ili Italijana, veoma vešto da im nekako pomognu da prebaziđu te prepreke, o većini sam odavno zaboravio detalje. Nekako se sećam obrisa procesa.

Drugi Deo

Ana Di Lelio: Okej, dakle, posle Mozambika?

Kristofer Del: Da, posle Mozambika sam raspoređen u Stejt department da radim na poslovima NATO-a u Evropskom birou. Mislim, imao sam iskustvo u Evropi i NATO poslovima, ranije iz svog prethodnog iskustva. Tako sam postao zamenik direktora tamošnje kancelarije i bio sam zadužen za NATO deo te kancelarije. I to je bilo veoma zanimljivo vreme, sećate se, ovo je bilo pet godina nakon pada Berlinskog zida. Velika pitanja o budućnosti Evrope i bezbednosnih struktura i gde će završiti zemlje koje su ranije bile deo Varšavskog pakta.

A to je bilo leto '94, vratio sam se, a predsednik Klinton je utvrdio da podržava ideju proširenja NATO-a, dovođenja novih članica, i angažovao Ričarda Holbruka da bude pomoćnik sekretara za Evropu da se to dogodi. I, moram da vam kažem, Ana, to je bilo moje najgore profesionalno iskustvo u radu sa Ričardom Holbrukom, koji je bio nemoguć čovek. To nije baš popularno u određenim krugovima, znam, da tako kažem, da govorim istinu o tome, ali on je bio brutalan momak za saradnju. Imao sam i ranije teške šefove, ali Holbruk je na neki način bio zaljubljen u svoju briljantnost i nije se stideo da vam to kaže, a takođe je bio nasilnik po prirodi. I zato je voleo da se ljudi osećaju malim, tako da to nije bilo dobro iskustvo. Najbolja stvar koja mi se dogodila je tragedija u Sarajevu, gde su Amerikanac Bob Frasure i još par ljudi poginuli u nesreći na planini Igman.

Ana Di Lelio: Ron Braun?⁴

Kristofer Del: Tako je, i Holbruk se vratio iz toga. U međuvremenu, Holbruku je rečeno da mora da sklopi mir u Jugoslaviji. I bilo je fascinantno gledati ga kako pokušava da izbegne da bude obeležen ovim jer je znao da mu se namešta da bude krivac za neuspeli proces, i nije želeo da učestvuje u tome. Batrgao se i pokušavao da se izvuče iz toga. Ali poslušno je, znate, uradio šta mu je rečeno i uključio se, a onda se dogodila ova tragedija na planini Igman i on se vratio preobražen. Mislim, video sam kada sam izašao na aerodrom sa dosta mojih kolega iz Evropskog biroa da dočekam avion gde su vratili tela i Holbruk je izašao iz aviona. I bio je potresen, mislim, mogli ste to da vidite.

I, mislim, uz svo poštovanje, to je imalo dubok psihološki uticaj to što je odlučio, uprkos postavci u Vašingtonu i lošoj politici i samoj težini problema, da će to učiniti. I iz ovoga je rođen Dejtonski proces. I moram da kažem, mislim, znate, uprkos svim svojim ograničenjima, to je bio pravi uspeh. I mislim da je to zbog lične volje i posvećenosti jednog momka. Za mene je dobra vest bila to što mi je

---

⁴ Ron Braun (engleski: Ron Brown), sekretar za trgovinu predsednika Klintona, poginuo je u drugoj nesreći u Hrvatskoj.

svakodnevno skidao sa vrata pitanja o proširenju NATO-a, što je bilo veliko pitanje na strani NATO-a. Jednostavno više nije imao vremena da brine o tome. Bilo je mnogo lakše raditi na ovim pitanjima bez da je svakih šest nedelja skočio padobranom i rekao da si budala, da ne znaš šta radiš, i da počne iznova.

Jedna od najsmješnijih stvari koja se desila je da se u Njujorku održavala Generalna skupština UN. Ovo je moralo biti, morala je biti jesen '96, zaboravio sam sada datume, ili '95 ili '96, mora biti '95. Da, '95, i telefon zvoni i to je Dik Holbruk, {kao da prislanja telefon i govori tiše} "Krise, imam sastanak danas popodne sa Tuđmanom," i bla bla bla. "Morate doći i održati sastanak Kuint-a," {pokret kao da spušta slušalicu i vraća se na normalan glas.} Sada je Kuint bio, znate, SAD, Nemačka, Francuska, Velika Britanija. Pretpostavljam da je to bio sastanak Kuad-a. Održali su ga politički direktori. Ovde sam oficir srednjeg nivoa u Stejt departmentu.

Sedam u avion i idem u Njujork. A politički direktori su britanski ministar spoljnih poslova, nemački ministar spoljnih poslova, svi ovi ljudi, Polin Nevil Džons i Wolfgang Išinger, sve ove veoma visoke diplomate. A tu je i ovaj niko FSO, koji sedi tamo i predstavlja Holbruka i govori im šta će se dogoditi i šta je trebalo da bude. Bilo je to, mogao sam da vidim da nisu svi, {odmahuje glavom} da nisu baš srećni zbog onoga što su smatrali nekom vrstom šamara od Holbruka, za šta pretpostavljam da je trebalo da bude.

U svakom slučaju, proveo sam dve godine u osnovi radeći na proširenju NATO-a. I ja sam bio glavni autor, pisao sam uputstva Vlade SAD koja su poslata našim NATO kolegama, pregovarajući o ovom procesu. Zvala se *Studija o proširenju NATO-a* i trebalo je da bude studija o tome da li bi se alijansa trebala proširiti i pod kojim okolnostima i kako. I, naravno, dosta protivljenja tome unutar alijanse. Mnogo protivljenja tome dolazi iz Moskve, što mislim da je pošteno reći, nastavlja se do danas. Ali, na kraju dana, studija je odobrena i ona je tada postavila scenu za prvo proširenje nekoliko godina kasnije u koje je uvedena Poljska. I, bože, zaboravio sam sada ko još. Bio je to početak procesa sukcesije proširenja.

I mnogi revizionistički istoričari govore o tome kako su SAD pogrešile što su vodile ovaj proces, a NATO je pogrešio što se širio, i to je ostavilo loš ukus, i to je dovelo do toga da Putin bude ono što je danas u traženju osвете za poniženje. A ono što revizionisti uvek zgodno zaboravljaju je ogroman napor uloženi da se Rusija uključi u ovaj proces, da se pronađu novi načini da se dopru do njih i da budu uključeni, ne kao saveznici, već u bliži odnos sa NATO-om. Mislim da su se SAD čak pomalo zafrkavale sa idejom da Rusija zaista uđe u NATO, ali Evropljani ne bi bili deo toga, što je nešto što se često zaboravlja.

Oni koji su bili najbliži nisu želeli ništa s tim. Ali, ono što revizionisti, mislim, uvek, zaista, gde njihova analiza ne uspe uvek, jeste, pa šta biste uradili sa svim ovim zemljama da im niste ponudili put napred ka Zapadu? Poljska, Mađarska, Čehoslovačka, kako je to još tada bilo ja mislim, itd., svi ostali. Gde ih ostavljate? Zarobljeni u svojoj zoni između ljute, ogorčene Moskve, koja vidi kako njeno staro carstvo nestaje iz nje i sve prosperitetnijeg i integrisanijeg Zapada. Mislim, nije bilo trećeg izbora. Mislim, oni će biti deo nečega, šta će to biti?

I mislim da je odluka bila ispravna, da ih približimo Zapadu, i da za njih uradimo ono što je deceniju ranije urađeno za Portugal i Španiju, da im ponudimo mesto u zapadnoj strukturi. Obe su, naravno, sve vreme bili saveznici NATO-a, ali ovde EU. I mislim da je to bio pravi poziv, i to je bila vizionarska odluka da im se na neki način ponudi stabilnost i sigurnost velikog dela nečeg većeg i nečeg što je bilo prozapadno i demokratsko, liberalno demokratsko po svojoj orijentaciji. Mislim da uspeh tih zemalja posle 1989. godine, uglavnom, govori sam za sebe. Najbolje su prošli oni koji su prvi dovedeni, najviše su stradali oni koji su zaostajali i zaista im do danas ne ide tako dobro kao zemljama koje su rano ušle.

Ana Di Lelio: I to je bio period kada ste počeli malo više da se upoznajete sa situacijom...

Kristofer Del: U regionu, da.

Ana Di Lelio: ...u Jugoslaviji.

Kristofer Del: Da, mislim, uključio sam se u to. Moj posao na početku, na prvom Dejtonskom sastanku sam bio pomoćnik koji je organizovao sendviče za pregovarače (smeje se), ali to je tipično za diplomatsku karijeru.

Ana Di Lelio: Dakle bili ste u Dejtonu?

Kristofer Del: Ne, ne, to je bilo u Vašingtonu.

Ana Di Lelio: U Vašingtonu.

Kristofer Del: Pre nego što su se preselili. Holbruk je samo shvatio da treba da izoluje sve dalje od ometanja i medijskog blještavila, i tako ih drži skrivene. Kasnije, i tada su pronašli vazдушnu bazu u kojoj će to uraditi. Ali uvek sam bio na marginama dejtonskog procesa, nisam bio duboko uključen u njega.

Moje pravo izlaganje regionu počinje mojim sledećim zadatkom, koji je bio u Bugarskoj. Imao sam sreću da upoznam i radim jer, kada sam bio na kancelariji Španija-Portugal, direktorka kancelarije bila je žena po imenu Avis Bolen. Ona je ćerka veoma poznatog diplomate, Čipa Bolena, koji je bio jedan od "mudraca," predsednik Kreacije. I kasnije je ona bila na višem položaju u Evropskom birou, a ja sam radio na poslovima NATO-a.

I onda je nominovana za našeg ambasadora u Bugarskoj i pitala me je da li bih i ja bio njen zamenik. Odmah sam rekao da. Mislio sam da je to odlična prilika jer je bila veoma vešt diplomata i dobar šef. Mislim, stvarno mi se sviđa. Prijatelji smo do danas. I tako je to bilo moje prvo izlaganje. Tada sam prvi put služio onome što smo nekada zvali Istočna Evropa, a sada se zove Južna Centralna Evropa, verujem (smeje se). Otišao sam i završio godinu dana obuke bugarskog jezika i završio u Sofiji u leto 1997.

Ana Di Lelio: Gde su počinjale stvari, zahuktavale se na Kosovu?

Kristofer Del: Gde su se stvari zahuktale na Kosovu. Bugarska je prolazila kroz sopstvenu krizu. Njihova ekonomija je propala u zimu '96-'97. Mislim, u tom trenutku je bilo nestašice hrane i svega. Zemlja je samo na neki način izašla iz sopstvene ekonomske implozije. Opet smo imali pune ruke posla, radili smo mnogo, pomagali im, nekako, nekako, da se oporave od niske tačke koju su dostigli. Tako da sam se uključio u Kosovo, prilično, mislim da je rano bilo problema oko šverca benzina u Jugoslaviju iz Bugarske, znate, nešto na crnom tržištu koje se obavljalo na granicama. Zaista sam se uključio u vreme vazdušne kampanje NATO-a. Ja do danas tvrdim da sam bio, ako ne i jedini, jedan od jedinih američkih diplomata koji su bili na u samom ratu tokom vazdušne kampanje.

Ana Di Lelio: Bukvalno ili metaforički?

Kristofer Del: Pa, ja sam bio... skoro bukvalno. Mesto gde sam živeo u Sofiji bilo je nekako prema zapadnoj periferiji grada i jedne noći sam bio u teretani u koju sam išao, tuširao se, i dogodila se ta ogromna eksplozija, i jedan od naših projektila je zalutao i prošao kroz krov kuće oko kilometar od mesta gde sam stajao. Tako da mislim da mi to omogućava da kažem da sam bio bliže nego bilo ko drugi pucanju na mene. Ispostavilo se da rakete, kao i fino vino, raketno gorivo stari i gori sporije. I tokom vazdušne kampanje, ove protivradarske nišanske rakete koje smo imali, mi bismo, znate, ispalili jednu na Jugoslovene, koji su naučili da dosta brzo isključe radare, a onda bi se raketa vratila u režim traženja, gledajući za metu.

A Bugari su koristili iste radarske setove i bili su radoznali i posmatrali šta se dešava sa njihovim radarima, da bi rakete uhvatile bugarski signal. I tako smo naknadno shvatili da je postojala serija od oko šest ovih projektila koji su pogodili u krugu od jednog kilometra sa obe strane prave linije na ovaj radarski nišan u Bugarskoj. Rekli smo Bugarima da zaista moraju da isključe radar jer će pre ili kasnije biti pogođen. I bilo je izvan dometa ovih projektila, jer je gorivo bilo staro, i one su putovale sporije, ali su išle na veće udaljenosti. Tako sam se našao na udaru u vazdušnom ratu na Kosovu (smeje se).

Ana Di Lelio: Skoro je, sledeće godine će biti 20 godina od intervencije.

Kristofer Del: Već.

Ana Di Lelio: Da, šta vi mislite o intervenciji? U to vreme, ako možete da mi kažete, u to vreme, da li ste mislili da je to bila ispravna stvar ili?

Kristofer Del: Da, mislio sam, mislim, znao sam dovoljno o tome šta se dešava u tom trenutku da sam razumeo agresivno etničko čišćenje koje je bilo u toku na Kosovu od strane Srba i verovao sam da to treba da zaustavimo, tako da nisam imao nikakvih problema sa intervencijom. Svi smo već prošli Bosnu i Hrvatsku i sve ove ratove. I mi smo nekako, postojali su rezultati za koje ste znali da ne možete da stojite skrštenih ruku i da se nadate da će Milošević u Beogradu odjednom, znate, početi dobro da se ponaša. Dakle, ne, nikada se nisam dvoumio oko ispravnosti odluke da se interveniše i da se Srbija zaustavi na tom putu.

Mislim da smo to uradili prilično efikasno, sa minimalnim gubitkom života na svim stranama. O nekim posledicama drugog reda tih intervencija na mestima kao što je Avganistan možemo govoriti kasnije. Ali nisam siguran da bi to bilo da nismo usvojili našu taktiku, prilagodili svoju taktiku. Bilo je prilično jasno da sami vazdušni napadi ne funkcionišu, tako da mislim da je potrebno partnerstvo sa ljudima na terenu, odnosno OVK.⁵ Nešto što smo naučili tokom toga, i mislim da je onda to učinilo našu intervenciju mnogo efikasnijom. I naravno, Milošević je promenio taktiku i onda smo krenuli. Mislim da je podrška za ovo bila kolebljiva na Zapadu. Ali kada su počele da izlaze slike da je celokupno stanovništvo proterano i, na neki način, primorano da ide niz železničku prugu i izbeglice u Makedoniji itd., mislim da je u tom trenutku presudio sopstvenu propast. Njegova taktika je propala, nije uzeo u obzir reakciju zapadne javnosti na slike koje su izašle. I mislim da je to učvrstilo podršku za intervenciju u vreme kada je bila kolebljiva i omogućilo nam da uspemo.

Ana Di Lelio: Kada je bio prvi put da ste otišli na Kosovo?

Kristofer Del: Prvi put je to bio februar 2000. godine, možda krajem januara, ali mislim da je to bio februar. I, sećate se, bila je to veoma teška zima, veoma sumorna. A ti bi došao iz, vozio sam se od Sofije do Skoplja i tamo me je dočekaao tim obezbeđenja, koji me je doveo do Kačaničke klisure do Prištine. Ne sećam se tako jasno klisure, sećam se kako sam izlazio iz nje, a ova prazna polja, nekako veoma sumorna, sve je bilo sivo i smeđe, korov je rastao, smeće svuda. A mi smo bili zaglavljeni iza nemačkog transportera tenkova, kretali smo se do skretanja za Prizren. A jedine boje koje se sećam da sam video bile su albanske zastave i američka zastava. Gde god da pogledaš, ove dve zastave. To je bio moj prvi utisak, i prilično dramatičan, a onda sam stigao u Prištinu. Prvo veče kada sam bio tamo, otišli smo na večeru, bilo je to prvo jedno ili dve noći, živeli smo u istom objektu gde je još uvek ambasada SAD bazirana danas, ali svi su živeli u sobi, kao u spavaonici. Sve je to bilo prilično primitivno. Nije bilo usluga, tako da su veliki generatori iz vijetnamskog doba lupali po ceo dan i noć tražeći struju na imanju.

Ali idemo na večeru u rezidenciju Bernarda Kušnera negde u gradu, a naš veliki teški oklopni SUV nije mogao da se zaustavi na brdu. U osnovi smo se sankali niz ovo brdo. Ne znam kako nismo svi poginuli. Tip za volanom je vešto vozio (smeh), ali je bilo tako ledeno. Naravno, te zime niko nije očistio sneg ili led. Došlo je do potpunog kvara svih usluga, bez odvoza smeća. KEK je bio, znate, u meri u kojoj je uopšte radio, izbacivao je, kada je padao sneg, padao je crveni sneg od, šta god je izlazilo iz dimnjaka. I to su bila neka moja rana vizuelna sećanja na ono što je Kosovo.

Ana Di Lelio: Zašto ste bili tamo?

Kristofer Del: Pa, novembra '99, Bil Klinton je došao u Sofiju. Organizovali smo posetu, izuzetno uspešnu Klintonovu posetu. Prva ikada poseta američkog predsednika Bugarskoj i tokom toga nekoliko visoko pozicioniranih ljudi u Evropskom birou mi se obratilo i reklo, "Tražimo nekoga da vodi kancelariju SAD u Prištini, da li biste bili zainteresovani?" A ja sam rekao, "Pa, dozvolite mi da razgovaram sa svojom ženom, ali u principu da." I to se dogodilo.

⁵ Oslobodilačka vojska Kosova.

U februaru, momak koji je postavio kancelariju, Lari Rosin, kolega, je odlazio, i želeli su da odem tamo i radim sa njim najmanje nedelju dana, samo da bi stekli osećaj za stvari i samo nekako videli o čemu se radilo. Zato sam otišao. Spremao sam se da preuzmem kancelariju SAD. Vratio sam se u Sofiju, završio svoje poslove u izvesnoj meri i onda se vratio u Prištinu, otprilike nedelju ili dve kasnije.

U međuvremenu je izgorela teretana. Sećate se te velike te velike zgrade koja je bila stari sportski centar iz jugoslovenskih vremena, izgorela je do temelja za dve nedelje mog odsustva. Vau, kakva promena, baš u to vreme.

Ana Di Lelio: I koji je bio vaš prvi veliki zadatak na Kosovu? Ili koja je bila stvar koje se sećate? Koliko dugo ste bili na toj poziciji?

Kristofer Del: Pa, bio sam tamo 18 meseci. Trebalo je da prođe godinu dana, ali sam ja, tokom toga, nominovan za ambasadora u Angoli, i nisam morao da odem na godinu dana u februaru, tako da sam ostao celo leto, kada sam dobio priliku da tamo dočekam Džordža Buša kao predsednika, tako da sam bio neka vrsta veze između dva predsednika.

Mislim da je prva velika stvar koja se desila, a koje barem sada mogu da se setim, zapravo pregovaranje o prekidu sukoba u Preševskoj dolini. Sećate se da je u Preševu bio taj gerilski pokret i ja se sećam da sam otišao u Đakovicu i ponovo igrao neku posredničku ulogu sa Albancima. Morali su da pregovaraju o nekoj vrsti sporazuma između Tačijevskih Albanaca i preševskih Albanaca kako bi pokušali da to kontrolišu i prekinuli borbu. I, znam da se stvari zaboravljaju, ali ja zaboravljam sve uslove diskusije, ali to se dogodilo. A prozvan je vođa preševskih Albanaca, kako se zvao? Jonuz, kasnije je završio u zatvoru.

Ana Di Lelio: Ne sećam se, OVPMB [Oslobodilačka vojska Preševa, Medveđe i Bujanovca].

Kristofer Del: Izvinite.

Ana Di Lelio: OVPMB je bila ...

Kristofer Del: OVPMB je bila organizacija.

Ana Di Lelio: I možda ste bili u Gnjilanu, ne u Đakovici.

Kristofer Del: Gnjilane, izvinite, izvinite, Gnjilane. Da, zaboravio sam i imena, Gnjilane. I tamo smo proveli težak dan u pregovorima, ali je Tači na kraju uspeo da natera ove momke da se slože da im je potreban prekid sukoba. Ne bi trebalo da pucaju. I, naravno, to je još dugo potom bila krhka situacija i još uvek je tema, kao što sam rekao, to je sapunica, mislim da se ove priče nastavljaju. Ali primirje je uglavnom održano, bilo je povremenih incidenata.

Sećam se kada smo prvi put izašli, tamo je bio, čini mi se da se zvao OP-63, gde je bio vidikovac u Preševskoj dolini, gde je američka vojska postavila stražarnicu i, nekako, virila kroz dvogled u ovo veoma problematično područje. I na moje iznenađenje, shvativši da u daljini vidim Bugarsku, planine

zapadne Bugarske. Šok o kako maloj geografskoj oblasti govorimo, mislim, to je bila direktna linija, verovatno trideset do četrdeset kilometara najviše, južna Srbija u tom trenutku je veoma uska, možda malo veća od toga, ali svejedno možete videti planine Bugarske.

Ana Di Lelio: To je kao Golanska visoravan.

Kristofer Del: Da, baš tako, ili zapravo, kao da ste u Maputo i ne možete da vozite do Južne Afrike, što sada možete uraditi u roku od četrdeset pet minuta. Drugi, druga stvar zbog koje sam bio baš zadovoljan što sam mogao da uradim, što mislim, bilo fer ili ne, preuzimam sve zasluge. Tokom jugoslovenskih izbora, kada je to bilo? Oktobar 2000.

Ana Di Lelio: Prve?

Kristofer Del: Ne, morala je da bude 2000. Do tada sam već bio otišao.

Ana Di Lelio: 2000, da.

Kristofer Del: Dobijate uputstva iz Vašingtona. UN moraju da odu i posmatraju ove izbore na Kosovu. Ne da ih posmatraju u smislu, znate, da daju neki potvrdu ili da budu na biračkim mestima, ali smo hteli da osiguramo, želeli smo da znamo koliko se ljudi pojavi na biračkim mestima tog dana. Jer ono što su svi očekivali, Milošević će tvrditi da na Kosovu ima dvesta hiljada glasova i da ga je njih 98 posto podržalo i tako ukralo izbore. Cilj je bio da na kraju možemo reći, "Ne, znamo da je X broj ljudi ušao na biračko mesto tog dana. A X bi bio daleko ispod dve stotine hiljada. Ne znamo kako su glasali, nemamo pojma, ali samo, ovo je maksimalan broj birača koji je mogao izaći."

I idemo, dakle, sa ovim uputstvima, idemo kod Bernarda Kušnera, i kažemo, znate, "Bernarde, evo šta moraš da uradiš za nas." I bilo je, bilo je to kasno popodne, u njegovim kancelarijama dole u zgradi Vlade. I sećam se da je razbio flašu Džoni Voker Red, i sedeli smo okolo i pili viski i ja sam ga ubeđivao da UN moraju da preuzmu ovu ulogu, koja je, kao što možete zamisliti, bila kontroverzna, jer je se približava ideji da se UN nađe usred političkog procesa. Nisu sve države članice podržavale ovo, ali sam vremenom razvio prilično dobar lični odnos sa Kušnerom. I tako osećam da ga je, znate, ovaj sastanak zaista, na neki način naveo da kaže, "Da, to je prava stvar i mi ćemo to podržati."

Džok Kovi, koji je bio zamenik i Amerikanac, mi je kasnije rekao da je, godinama kasnije, rekao da je mnogo njegovog osoblja bilo veoma otporno, i on im je u suštini rekao, "Vidite, SAD su najveći doprinosilac UN. Oni plaćaju trećinu vaših plata. Ovo je vreme povrata. Uradićemo ovo." I jesu. I svi smo išli okolo, a ja sam išao i gledao izbore tog dana. Izdaleka su imali ljude koji su nadgledali svako biračko mesto, mislim, bukvalno sedeli nekoliko stotina metara dalje i gledali dvogledom, i brojali broj ljudi koji su tog dana ušli i izašli na vrata.

Dakle, pre objavljivanja rezultata izbora, mogli smo da iznesemo broj. I verujem da je broj bio, sada se ne sećam. Hoću da kažem da je bilo dvadeset hiljada. Sa Kosova je tog dana bilo dvadeset hiljada potencijalnih birača. I, naravno, to je sprečilo Miloševića da tvrdi da je osvojio ogromnu, znate, ogromnu većinu i da je, dakle, pobedio na izborima u celini.

Ana Di Lelio: Spomenuli ste ranije svoju ženu. Da li je, da li ste je upoznali u Bugarskoj?

Kristofer Del: Da, pa, upoznao sam je na kursu jezika za Bugarsku.

Ana Di Lelio: Okej.

Kristofer Del: Da, ona je bila... njen tadašnji muž je dobio Fulbrajtovu stipendiju da dođe u SAD. Bila je mlada majka, pohađala je postdiplomske studije na Američkom univerzitetu, a bugarskom odseku na Institutu za spoljnu politiku trebalo je, imali smo veći od normalan razred, bio im je potreban dodatni nastavnik. Tako je primljena na tri meseca da bude profesorka bugarskog jezika. Bio je to njen prvi profesionalni posao u Americi. Sada je i sama američki diplomata i služi u Pakistanu u USAID-u.

Tada smo se upoznali i onda smo ostali u kontaktu u Bugarskoj samo zato što su nam deca istih godina. Njen sin je bio tri meseca mlađi od moje ćerke, tako da su se tokom leta u Bugarskoj nalazili i igrali, a ja sam upoznao porodicu i ostao u kontaktu. Ali, kada sam prešao prvo na Kosovo, a zatim u Angolu, izgubili smo mnogo godina dok nisam došao u Zimbabve i ponovo smo se našli. I do tada smo oboje bili razvedeni i imali smo drugačiji život, i onda je jedna stvar dovela do druge (smeje se).

Ana Di Lelio: Da, zapravo, znate, moje pitanje je vodilo i ka tome, ovakav život... problematičan za, za porodični život, mislim, ako puno putujete, preselili ste se, samo imate osećaj za...

Kristofer Del: Porodicama je veoma teško, posebno u modernom dobu gde, znate, supružnici imaju svoje karijere. I to je veoma ometajuće za supružnika koji nije u diplomatskoj službi. Znate, vraćate se u Vašington na nekoliko godina, i svake tri ili šest godina, primorani ste da se preselite u drugu zemlju. Kako to utiče na karijeru supružnika?

Stejt department se zaista borio sa ovim, i to ne baš uspešno. Tako da se mnogi FSO na kraju udaju za druge službenike za spoljne poslove i onda pokušavate da upravljate svojim karijerama. Ono što za neke ljude veoma dobro funkcioniše je supružnik koji zaostaje, često je ovih dana to muškarac koliko i žena, iako su istorijski bile one koje su očekivale da slede, karijera freelensera. Znate, imao sam koleginicu u Mozambiku, na primer, ona je bila grafički dizajner. Moderna tehnologija, ona bi mogla da radi skoro bilo gde, ali da, to je jedan od izazova sa kojima se suočavaju diplomate, i teško je za porodice.

Sve to zvuči veoma romantično i lepo, ali, znate, iščupati se svakih nekoliko godina, seliti se je noćna mora. Otkaćite nove situacije, nove prijatelje, nove šefove, novu školu za svoju decu, ako jeste, ako imate decu. Ljudi u Sjedinjenim Državama puno govore o žrtvama sa kojima se suočava naša vojska, i to svakako stoji, ali diplomatska služba ne zaostaje mnogo u pogledu uticaja koje ova karijera ima na porodice. Većinu vremena nas ne šalju u ratna područja i ne pucaju na nas; ali ovih dana, a odnedavno, i to je slučaj. Dakle, da, to je pravi izazov. To je kao i sve drugo, postoje kompromisi. Postoje divne nagrade u karijeri. Možete da odete na mesta i upoznate ljude o kojima niste ni sanjali. Nikada nisam

razmišljao o odlasku u Afriku kada sam se pridružio diplomatskoj službi, i otvorio sam čitav deo sveta za mene koji nisam očekivao, ali postoji i cena.

Ana Di Lelio: Kada ste bili na Kosovu, bilo je, odmah, to je bilo stvarno, stvarno odmah nakon konflikta...

Kristofer Del: Da.

Ana Di Lelio: Jer se rat završio nekoliko meseci ranije. Kako biste to uporedili sa recimo mestom poput Mozambika? Mislim, bili ste, kako ste se, da li ste se osećali bezbedno, da li ste se osećali bezbednije?

Kristofer Del: Znae, kada sam prvi put stigao na Kosovo, to je bilo moje prvo iskustvo da imam svoj bezbednosni tim. To je bila prva zemlja u kojoj sam živeo gde je to bilo neophodno, a to su bili vrhunski profesionalci, vojne jedinice koje su postale prilično poznate iz drugih razloga. Ali nikada se nisam osećao nesigurno, možda zbog njihovog prisustva, nikada se nisam osećao nesigurno. Mislim da je postojao potencijalni rizik da bi Milošević nešto pokušao, znate, pa je to razlog zašto su oni bili tamo. Ali što se tiče albanskog naroda, oni bi me zaštitili mnogo pre nego što je to bio potreban moj bezbednosni tim. Nikada se nisam osećao nesigurno na taj način. Postojao je rizik od nagaznih mina, neeksplozivna ubojna sredstva i sve to, tako da ste znali da morate paziti kuda hodate i izlazak na nepoznate livade nije nešto preporučljivo. Ne, ali generalno, svidelo mi se od samog početka. Dobro sam se osećao tamo.

Osećao sam da smo dobrodošli, očigledno, osećao sam da se rad nagrađuje. Bog zna da je bilo izazovno, posebno na početku. Živeo sam u jednoj sobi. Neću previše šokirati vašu publiku pričom o pacovu koji je bio na meni, na mom krevetu tri puta jedne noći, uključujući i poslednji put, na mom vratu. Uslovi su bili teški. Nabavio sam mačku. To je rešilo taj problem, a mačka je tek ove godine preminula. To... ali bilo je sjajno, bilo je uzbudljivo, bilo je važno, bilo je u centru pažnje Vašingtona. Mislim, tako da za profesionalnog diplomatu, to nije bilo bolje mesto za život, uprkos ličnim poteškoćama života u takvom mestu.

Ali, znate, imali smo struju, imali smo vodu, što je bilo nešto što je imalo mnogo stanovništva. Jedno od velikih problema sa kojima smo se i dalje bavili bio je pokušaj da stvorimo tople prostorije za ljude kako bi mogli da prežive zimu, tu prvu zimu kada je došlo do potpunog kvara svih sistema i usluga. Dakle, nikada se niste osećali kao da imate pravo da se žalite, mislim, znate, za nas je to bilo kao, bilo je kao da živite u studentskoj sobi, dok su se drugi ljudi borili sa mnogo težim situacijama. I tako je bilo zaista korisno vratiti se deset godina kasnije, jedanaest godina kasnije, i videti oporavak zemlje.

Sećam se da sam izašao, a vaša perspektiva se stalno menja, u jedno od sela tamo u Dukadinu, gde su Srbi prošli kroz selo i uništili ga, i sve je bilo spaljeno i izrešetano i spravnjeno, a džamija je bila srušila, minaret je bio srušen, i nikada ranije nisam video takvo uništenje. Ali kasnije sam bio raspoređen u Angolu, kao što sam rekao, i tamo sam video gore stvari. Mislim na gradove koji su dvadeset godina bili prva linija građanskog rata (smeje se). Ponovo vratite sve na Kosovu u malo drugačiju perspektivu.

Kosovo je imalo veliku sreću što je ta faza borbe bila toliko kratka i mogu samo da zamislim koliko bi, koliko god bila loša, još gore bila da je trajala par godina. Ne bi bilo ovo jedno selo, bilo bi, sve bi bilo izrešetano onako kako sam kasnije video da je Angola izgledala, što opet potvrđuje e moje uverenje da smo uradili pravu stvar, što znači da smo to zaustavili pre nego što je postalo još gore nego što je već bilo.

Ana Di Lelio: Dakle sa Kosova ste skočili u, nazad, na neki način, od zime 2000, koje se jako dobro sećam, opet ste otišli u Afriku?

Kristofer Del: U jesen 2001, da, ili, naravno, proloće na južnoj hemisferi, ali, da, oktobar 2001. Da, napustio sam Kosovo, pa je Džordž Buš došao u posetu. Sreli smo se u [kampu] Bonstil. Proveo je jako malo vremena tamo. Sećate se da je bio izabran na osnovu “Vojska SAD, najbolja vojska na svetu, ne gradi nacije,” a Kosovo je bio projekat građenja nacije. Tako da on nije došao ovde ubeđen u sve to, to je ipak bio rat njegovog prethodnika.

Ana Di Lelio: Bili ste na Kosovu tokom 9/11?

Kristofer Del: Ne.

Ana Di Lelio: Ne.

Kristofer Del: Samo što sam otišao. Mislim, otišao sam pre nekoliko nedelja. Otišao sam nedelju dana nakon Bušove posete.

Ana Di Lelio: Okej.

Kristofer Del: Vratio sam se, uzeo sam odsustvo i šta god. Moja, ne moja saslušanja u Senatu, 11. septembra, ja sam zapravo bio na onome što u šali zovem “ambadorski kamp za obuku” u Stejt departmentu, gde vas na neki način vode kroz ovaj kurs o tome šta je to, i na neki način pokušavaju da dovedu ljude koji napreduju i političare i vi pokušavate da pomognete političkim službenicima da shvate u šta se upuštaju, mnogi od njih nemaju prethodnu državnu službu. A mi smo sedeli u sobi u Stejt departmentu, i svi ovi ljudi su počeli da jure tamo i vamo, znači nešto se dešavalo.

Na pauzi, jedan od naših instruktora kaže, “Pa, znaš da je došlo do, avion je uleteo u,” Da li je prvi bio pogođen Severni toranj? “Severni toranj.” I na pauzi, uključimo TV, i baš kad smo to uradili, drugi avion je udario u drugi toranj, a instruktori su rekli, “Ne, ne, ne, ovde nema problema. Da su realna pretnja, rekla bi nam DO, diplomatsko obezbeđenje. I okrenuo sam se jednom od mojih kolega i rekao, “Znaš šta? Odlazim odavde, jer, ne, ne mislim, evo vam lekcije, gospodine politički namešteniče, nemojte se oslanjati na DO da vam spase život” (smeje se); I znate, nekoliko minuta kasnije, naravno, avion je ušao u Pentagon. I sećam se, u tom trenutku su svi napuštali Stejt department. Bilo je prilično jasno da se nešto krupno dešava.

Tako da se sećam kako sam hodao ulicom i čuo eksplozije u pozadini i video stub dima koji izlazi iz Pentagona. A u međuvremenu je Vašington bio, svi su pokušavali da napuste grad. Ogromna

saobraćajna gužva, niko nije mogao da ide, odseo sam na mestu blizu, mogao sam da hodam. Ali kasnije tog popodneva, grad je bio jeziv. Izašao sam u šetnju i tražio govornicu da bih mogao da pozovem majku u Nju Džerziju. Ovo je bilo pre nego što su svi imali mobilne telefone, ali mreža mobilnih telefona je bila isključena, a Vašington je bio sablasno ćutljiv. Bio je to grad duhova, bio je to čudan dan.

Ana Di Lelio: I onda odatle?

Kristofer Del: U Angolu.

Ana Di Lelio: U Angolu.

Kristofer Del: U Angolu.

Ana Di Lelio: Koja je zanimljivo mesto.

Kristofer Del: Gde je bio još jedan afrički građanski rat u toku. Jonas Savimbi i UNITA⁶ su još uvek bili u završnim fazama svoje borbe protiv vlade MPLA u Ruandi. SAD su tamo imale mnogo komplikovaniju istoriju nego u Mozambiku. U Mozambiku nikada nismo podržavali RENAMO, iako je Džesi Helms⁷ pokušao da nas uvuče u taj rat kao što smo bili u Angoli. Stejt department se uvek opirao i vrlo pametno je početkom '90-ih objavio izveštaj, Gersonijev izveštaj, o zločinima RENAMO-a, koji ih je tada učinio nedodirljivim. I tako nikada nismo bili uvučeni. Ali mi smo imali ovu istoriju u Angoli, naravno, iako smo se, do mog dolaska tamo 2001. godine, distancirali od UNITA devet godina. Pošto su odbili da prihvate rezultate izbora '92, vratili su se u rat. U tom trenutku smo ih prekinuli, i tada je to postalo mnogo više kao pravi gerilski pokret.

Tako sam stigao tamo u oktobru 2001. godine, a rat je još uvek trajao, znate, osećao sam se kao da je Mozambik u toj Luandi donekle izolovan. Jedini način za obilazak zemlje bio je letenje. I pošto smo pružali mnogo pomoći i dosta hrane, imali smo, znate, uslugu čarter aviona koju smo mogli da pozovemo da bismo putovali. Tada sam otišao u Huambo i video sam ovaj grad koji je godinama bio na prvoj liniji građanskog rata. Bukvalno jedna strana ulice nasuprot drugoj, zgrade su bile bombardovane i na njih se pucalo.

A onda u februaru 2002, naravno, Savimbi pogine i UNITA je propala skoro istog trenutka. I u Vašingtonu je postojala velika sumnja da su oni zaista propali, jer je postojao veliki broj ljudi koji su imali te dugogodišnje veze, bilo im je nekako teško da se ostave i prihvate ideju koju je UNITA imala, u zapravo, prestala da funkcioniše kao gerilski pokret, kao vojska otpora. I imao sam dosta napetosti sa Stejt departmentom oko ovoga, govoreći, "Momci, gotovo je. Ne razumete, ovo nije sporazumno

⁶ Nacionalna unija za potpunu nezavisnost Angole (portugalski: *União Nacional para a Independência Total de Angola*, UNITA) druga je najveća politička stranka u Angoli. Osnovana je 1966. tokom borbe za nezavisnost od Portugala.

⁷ Dugogodišnji uticajni konverzativni američki senator iz Severne Karoline koji je bio uticajan u spoljnoj politici.

rešenje. Vlada je pobedila, UNITA je poražena.” A preživeli iz UNITE, godinama su živeli u udaljenim istočnim provincijama Angole. Hrane nije bilo, preživljavali su od divljeg meda koji bi našli u žbunju.

Postoji čuvena priča: Savimbi je bio dobro uhranjen, a on je ubio svog kuvara jer je ukrao hranu koja mu je bila namenjena. Drugi kuvar je, dakle, umro od gladi, umesto da rizikuje da bude uhvaćen u krađi hrane, zar ne? Tako da su bili u očajnom stanju. Savimbi ode, cela stvar se sruši. Onda se zateknem kako radim veoma poznate stvari, radeći sa AID-om da odnesem limene šolje, šerpe i tiganje i stvari demobilizujućim snagama UNITA, koje su dovođene u... Sada sam zaboravio ime, ali vi ste imali ovo, demobilizacija logora. A kasnije je jedan od viših lidera u Birou za Afriku u državi rekao, znate, “Bože, Kris, ti si stvarno bio na vrhuncu stvari. Zaista ste sami uradili dobar posao uprkos nama.” To je bila neka vrsta stvari, pokušaj da se stvari završe bez Vašingtona, prevazilaženje otpora Vašingtona.

I pokrenuli su formalne mirovne pregovore. I opet je bilo veoma slično Mozambiku, dve strane, znate, u Angoli, postojala je Trojka, tri zemlje koje su strane tražile da budu uključene su Portugal, Sjedinjene Države i u ovom trenutku Rusija. I tako smo bili tri međunarodna posrednička partnera. Ali nije baš išlo kao Mozambik jer je to zaista bio drugačiji kraj. A UNITA je bezdušno učestvovala u ovom procesu i nije se baš previše borila. I niko od nas nije mogao ništa da uradi da bi ih na neki način otežao da pregovaraju da bi dobili više, znate, da bi se prihvatile više demokratskih normi i omogućili ravnopravniji uslovi za prve izbore.

A onda smo ih jednog dana pozvali na sastanak i oni su u suštini potpisali dokumente o predaji. Samo su sve dali, a ja sam bio besan, pozvao sam, ime je... *nom de guerre* je bilo Goto, a ja sam sada zaboravio njegovo pravo ime. Svako, svako u Angoli ima *nom de guerre*, on je bio Goto, bio je preživeli vođa UNITA. I došao je u moju kancelariju i zurio je u svoje cipele. Rekao sam, “Imam jedno pitanje, koliko koštaš?” Nekako je počeo dublje da gleda u svoje cipele.

Istina je da je vlada Angole kupila mir. Iako to nije bio demokratski ishod, on nije izgradio demokratske norme u sistemu, to su zaštitne mere i stvari za koje smo se svi nadali da ćemo videti kao rezultat ovoga. Istina je da je to bio definitivniji kraj njihovog rata od onog u Mozambiku. Platili su novac momcima iz UNITA. Želeli su kuće i automobile i medicinski tretman. I Goto je bio zahvalan vladi. U stvari, on je umirao od gladi. I imali su, poslao sam ga u Južnu Afriku i, znate, i brinuo o njemu šest meseci i hranio ga, znate, striktnim dijetama, da preživi.

Hose Eduardo dos Santos [José Eduardo Dos Santos], bez obzira na mnoge njegove greške kao vođe, shvatio je da ima resurse da obezbedi trajni mir u Angoli, i to je i učinio. Nije vodila demokratsku vladu kakvu želite, ali zemlja se nikada nije osvrnula; i, da, nikada nije bilo nagoveštaja da će se rat ponovo izbiti u Angoli, kao što postoji neka vrsta ovog dugotrajnog, žara na blagoj vatri poput onog u Mozambiku do danas, 24 godine kasnije, skoro četvrt veka kasnije. Dakle, veoma različiti ishodi.

Ponovo je međunarodna gomila trčala okolo, mir i proces pomirenja, znate, jer smo upravo imali biskupa Tutua koji je vršio pomirenje u Južnoj Africi, tako da je to bila atmosfera dana. I opet Angolani nisu želeli da učestvuju u tome, a mislim na obične Angolane, većina običnih Angolaca je samo želela da se završi i da zaborave, i da nastave dalje, da ulože svoje napore i da mi uložimo svoje napore da im

pomognemo da stanu na noge i ponovo grade svoje živote, umesto da se obračunavaju ko je šta kome uradio i kada.

Dakle, to je bila Angola, bilo je to prilično uzbudljivo vreme, jer ste zaista videli kako je ova vrsta oporavka počela, i ljudi koji izlaze iz grmlja u užasnom stanju. I ja volim da slikam iz hobija, a jedna od najzanimljivijih slika koje sam ikada napravio jesu ovi ljudi, zaista lične figure, koji dolaze, izranjaju iz žbunja u centralnoj visoravni Angole. I ova jedna slika je bila veoma, nekako upečatljiva, to je slika mlade žene čija je glava u krilu svoje ćerke, a ćerka vadi vaške iz kose, jer to je sve što je ona, majka je očigledno umirala od gladi, i sve što je ćerka mogla da učini je da izbacila vaške iz kose. Žena je verovatno umrla nekoliko sati kasnije, jer je bilo prekasno čak i za terapijsko hranjenje.

Još jedan starac koji nosi krpe koje su poprimile boju zemlje, nekako crvenkasto žute, čuči i skuplja otpalo zrno kukuruza. Postojala je distribucija hrane, znate, američki kukuruz koji je delio Svetski program za hranu, a ovaj tip je stigao prekasno ili se na neki način nije kvalifikovao, sedeći tamo i vadi pojedinačna zrna kukuruza iz, iz zemlje. Takva je zemlja u tom trenutku bila. U međuvremenu, naravno, dijamanti i nafta čine ljude u Luandi izuzetno bogatim.

I jedna od mojih lekcija iz toga su bile nenamerne posledice dobronamerne intervencije, koja se verovatno u izvesnom smislu odnosi na Kosovo. Ali jedan od njih je bio, preko četrdeset godina građanskog rata, prvo kolonijalna borba, ali uglavnom građanski rat. Dvadeset godina građanskog rata, vlada u Luandi, lekcija koju su izvukli je bila, dobrobit tih ljudi u unutrašnjosti, gde su gerilci delovali, oni nisu naš problem, to je na međunarodnom nivou. Ovo sada odražava etničke tenzije i stvari u zemlji, ali je postojao istinski nedostatak posvećenosti da se učini bilo šta da se pomogne ovim ljudima koji su bili u očajničkoj situaciji, a to ostaje izazov u Angoli, do danas, mislim, iako kasnije nisam proveo mnogo vremena tamo, gde vidite da Luanda postaje ovaj kancerogen, monstruozno veliki grad, u koji odlazi mnogo ljudi jer se tamo još uvek dešava, bez obzira na očajan život i užasne uslove u kojima žive. Ipak, bolje je tamo nego na selu, gde se stvari još uvek bore da stanu na svoje noge.

Treći Deo

Ana Di Lelio: Koliko slobode imate kao ambasador iz Vašingtona, kada se ne slažete sa ovom politikom? Takođe jer vi znate bolje s obzirom da ste zapravo tamo?

Kristofer Del: To je jedna prava začkoljica, ja mislim, ovog posla, a ne postoji jedan odgovor. Mislim da je to, zavisi od vremena i mesta. U nekim mestima, znate, mislim Madlen Olbrajt [Madeleine Albright], nije se desilo meni, ali kada je Leri Rosin [Larry Rossin] prvi put došao na Kosovo, i Madlen Olbrajt, država sekretarica, je bila sa njim na telefonu šest puta dnevno, uključujući i tri ujutru. Jedva je disao. Ja sam uvek radio tako da formiram malo prostora i da stvorim malo više slobode. Jedna od stvari koju sam naučio od ambasadorke Bolen, koja je bliža nego bilo ko drugi u Americi da bude deo naše

aristokratije, mislim, ona potiče iz porodice diplomata sa velikim nasleđstvom, i ona ju je poznavala, znala je svoju ulogu i znala je njena prava, kao i njene dužnosti i ponašala se u skladu sa tim.

I mislim da ako se tako ponašate stvarate malo tog prostora za sebe. Ali morate da znate kako da budete pametni, kako da kažete Vašingtonu ono što treba da zna, a ne da im kažete ono što ne treba da znaju. I opet, zavisi od toga koliko je u fokusu, što je država manje u fokusu, to vi prirodnije imate više slobode. I postojala je velika razlika između mog prvog i drugog puta na Kosovu. Ali sasvim iskreno, reći ću vam ovo za zapisnik, percepcija u Vašingtonu je bila da sam, u nekim krugovima Vašingtona, bio previše nezavisan kada sam bio na Kosovu drugi put. Nisam se držao linije, ili šta god da je linija bila, to mi nikada nije bilo posebno jasno, jer ljudi nisu obraćali pažnju.

Ana Di Lelio: Bilo je drugačije 2000. godine.

Kristofer Del: Drugačije je bilo 2000. godine, kada su očigledno obraćali veliku pažnju. Do 2009, to je bila jučerašnja vest, znate, parada se nastavila u Vašingtonu. Mislim da je to sve istinitije. Kosovo je na neki način {pomera desnu ruku}, ceo region je trenutno sve manje u fokusu. Vašington reaguje na krizu dana i naslove. I to je dobra vest-loša vest, Kosovo danas nije u naslovima tako da ne dobija mnogo pažnje. Dobra je vest da je uopšte nema u naslovima. I tako morate nekako, to je umetnost, to nije nauka. To je vaša reputacija, to je poverenje koje ljudi imaju u vas, važno je da li ste u pravu. Mislim, ako se ponašate nezavisno i pravite greške i pogrešite, oni će vas prilično brzo shvatiti. Ako se ponašate nezavisno i radite prave stvari, a ispadne dobro, iako Vašington možda nije mislio da je to ispravna stvar u početku; pa uspeh se gradi na uspehu. I tako, kako ja kažem, to je umetnost, to je praksa diplomatije sa sopstvenim kapitalom, kao i diplomatija sa drugim prestonicama. Da, dakle to je...

Ana Di Lelio: Dakle nakon... da li je Angola bila uspeh za vas?

Kristofer Del: Ja...

Ana Di Lelio: U vašoj karijeri?

Kristofer Del: Da, karijerno govoreći, da. Mislim, ponudili su mi još jednu ambasadu nakon toga, da odem u Zimbabve.

Ana Di Lelio: Što je važno.

Kristofer Del: Što je u tom trenutku bilo u centru pažnje Vašingtona, jer su se stvari sa Mugabeom zahuktale i proterivanje belih farmera sa njihove zemlje, sa njihovih farmi je bio veliki problem. Angolu, koja se generalno smatra jednom od važnijih pozicija, Vašington nikada nije smatrao posebno povoljnom. Mislim da ceo svet portugalskog govornog područja pomalo pati od ovoga, samo zato što nema toliko portugalskih govornika i stručnjaka, pa se to pomalo zanemaruje. Mislim da je to tačno za Mozambik danas, na primer, iako će ova ogromna otkrića gasa na moru, mislim, to će strateški biti veoma važno vrlo brzo. Ali Zimbabve se smatrao velikom važnom zemljom. Bio je to znak naklonosti, da se tako izrazim, što su me zamolili da odem tamo.

I uloga američkog ambasadora tamo, za razliku od Angole, gde sam ja bio deo procesa, i mi smo pokušavali da razvijemo bolje odnose sa vladom i zaista smo naporno radili na tome. Znae, ja sam bio jedan od ljudi koji su potpisali konačni, ja to zovem “mirovni ugovor,” konačno rešenje rata u Angoli, znate, kao svedok toga i formalnu ceremoniju. Tako da smo imali veoma, na neki način, ne toplu, jer su Angolanci bili istorijski sumnjičavi prema nama iz očiglednih razloga, pošto su podržavali UNITA svih tih godina. Ali bolji odnos, i, naravno, zemlja je zavisila od veštine i sposobnosti američkih naftnih kompanija koje su proizvodile ovo bogatstvo od kojeg je zemlja imala koristi.

U Zimbabveu je to bila potpuno drugačija uloga. Moja uloga tamo je bila da budem javni neprijatelj broj jedan. Mugabe je represirao opoziciju, represirao svoj narod, oduzimao farme u ime ispravljanja istorijske, znate, rasne nepravde, što je bilo fer. Ali privreda je bila u kolapsu jer se farme nisu održavale, sistem navodnjavanja od kojeg su zavisili da bi proizveli u sušnoj zemlji. Dakle, ljudi koji su patili bili su većinsko crno stanovništvo Zimbabvea. Dakle, naša uloga je bila da zaista podržimo opozicionu kritiku Mugabea. I imao sam samo jedan sastanak sa njim u tri godine, kada sam predao akreditive. Mislim, svi smo bili pozvani na aerodrom, kad god smo morali da idemo da se rukujemo sa njim i, ali ja nisam imao šta da mu kažem, a on nije imao šta da kaže meni, tako da nikada nisam tražio drugi sastanak sa njim.

Bez obzira na to, nisam hteo previše da se ističem. Nisam javno pokušavao da budem agresivan ili asertivan oko godinu dana. I onda, otprilike godinu dana nakon toga, javno su krenuli za mnom u ovom smešnom scenariju gde sam otišao, bilo je to u oktobru, jer se sećam da je to bio praznični vikend za Dan Kolumba, a postoji botanička bašta u usred Hararea, a moj prijatelj mi je rekao za ovu pticu da odem tamo da vidim. Imala je bledoplave grudi, koliko puta sam pričao priču uvek zaboravim ime ptice, možda će ovo zvučati užasno, možda je to bila senica sa plavim grudima, ali sada zaboravljam (smeje se). Da, znam.

Kako god, video sam pticu, i lutam ovim parkom, spotičem se usred neobeležene protivvazdušne instalacije. Ove stare puške poznate kao pom-pom su stavljene tamo da brane Predsedničku palatu, koja je bila u blizini, protiv koga, ne znam, južnoafričkog upada, ne znam. Tako da su me zadržali oko sat vremena dok nismo sve ovo sredili, zar ne? Znae. Šta sam radio tamo? Šta sam slikao? Kao da su to bile tajne duboke države, zar ne? Narednik koji me je prvi zaustavio morao je da me prosledi do poručnika, do kapetana, do, na kraju ide do pukovnika predsedničke garde. Prate me do palate da vidim pukovnika predsedničke garde, i ja sam, on se puno izvinjavao. Rekao je, “O, izvinite, molim vas, nemojte ovo pogrešno shvatiti. Sve je to bio nesporazum. Možemo li da obesimo nekoga zbog vašeg stanja?” Rekao sam, “Ne (smeje se), nije potrebno, znate, nema štete, nema greške.”

Dva dana kasnije, ja sam se zapravo vratio u Angolu na inauguraciju nove ambasade i izlazi naslov koji kaže, “Del uhapšen zbog špijuniranja vlade Zimbabvea.” Od tada je priča evoluirala, ili sam lutao po žbunju tražeći gej seks, ili sam lutao po žbunju tražeći mlade prostitutke koje su tamo radile, ili sam špijunirao. To je trajalo i trajalo otprilike nedelju dana. To je samo besmislica i tako dalje. U redu, tako ćemo da igramo igru. Održao sam govor u istočnom delu zemlje u Mutareu na Američkom univerzitetu. Bio je to vrlo suvoparni akademski govor u kome sam u suštini samo citirao istraživanje ovog

američkog akademika koji je rekao da je priča, glavni deo govora su izgovori vlade o limitu u poljoprivrednoj ekonomiji besmislica. Evo ovih podataka koji govore da je u stara vremena, kada je bilo suša, proizvodnja u Mozambiku⁸ zapravo rasla, jer su sistemi za navodnjavanje održavani i funkcionisali. Dakle, kolaps privrede nije imao nikakve veze sa sankcijama ili sušom ili bilo kojim drugim izgovorima. To je propala vladina politika.

Pa, ovo je izazvalo, pomislili biste da je to prilično suva tema, ali velika gužva i veliki naslovi. Moj favorit je, i još se nije vratio iz Mozambika, ali na putu je. Uramio sam ga, bilo je na naslovnoj strani *The Daily Herald*, vladinog lista, "Predsednik kaže da Dell može da ide dođavola (smeje se). Tako da sam to ponosno držao u svojoj kancelariji tokom ostatka svog mandata u Zimbabveu, a mislim čak i na Kosovu kada sam se na kraju vratio. I dalje je jedan od mojih najponosnijih, to je kao da si na Niksonovoj listi neprijatelja, znaš da si na Mugabeovoj listi neprijatelja.

Pa, od tog trenutka, to je bila neka vrsta otvorenog ratovanja. Međutim, brzo sam shvatio da se oni mene više plaše nego što sam se ja ikada plašio njih. Mnoge zemlje pate od ovog sindroma misleći da su centar univerzuma i centralna briga američke spoljne politike. A predsednik Mugabe je zaista verovao da bi Sjedinjene Države mogle da pošalju marince ili tako nešto, znate. To se nikada nne bi dogodilo, ali sve dok su oni verovali u to, znao sam da imam puno slobode, da se vratim na vaše drugo pitanje, šta mogu da kažem i uradim javno. I to nije bilo samo zbog toga, to nije bila samo zabava i igra. Moj cilj, u veoma tmurnom vremenu za Mozambikance koji nisu tražili, osećali su se beznađežno.

Ekonomija je bila u kolapsu, mislim da je inflacija dostigla milion posto godišnje. Znate, mislim, davao sam prijateljima zimbabveanske novčanice od sto hiljada dolara da zapale cigare jer su vredele pola penija. I uskoro su brojevi bili novčanice od trilion dolara, mislim, ne možete ni da izbrojite broj nula u trilionu. Trebalo je ponuditi ljudima nadu, neko ko bi ustao i rekao ne. Neko bi mogao da uzvрати Mugabeu kada niko drugi nije mogao. Lider opozicije je pretučen i bačen u zatvor i ostavljen da umre nekoliko dana, a ja sam, te noći kada je odveden, išao po zatvoru sa britanskim ambasadorom koji ga je tražio, samo da znaju da smo na ovome. To je bila situacija. I opet, niije to bila provokacijas amo zarad provokacije. Trebalo je pokazati ljudima da nisu svi oni moćni, da postoji ta mala iskra nade.

Rekao bih da je lekcija koju sam naučio bila granica, granice onoga što ambasador može sam da uradi. Nisam baš imao veliku podršku u Vašingtonu. Kondi Rajs [Condi Rice] je bila državni sekretar. Sećate se, ovo je bila era Ose zla i onda... šta je bilo, koji je bio drugi termin, ali oni su definisali... trilogiju nedemokratskih zemalja koje su bile Iran, Venecuela i Zimbabve. Ovo je bio jedan od njenih govora, postojala je fraza za to, nije bila Osa zla, ali, voleo bih da je mogu da se setim upravo sada. Zaboravljate važne stvari, a ja sam uzvratilo porukom u kojoj je pisalo, "Dobro, dobro, na ovoj listi je nisko voće, najlakše je baviti se Severnom Korejom, Iranom, Venecuelom i Zimbabveom.

Pa, na toj listi, zemlja koja je najpodložnija, znate, promenama, i najkrhkija, a mi bismo mogli da napravimo razliku je Zimbabve. Nisam dobio podršku. U suštini govor o politici svakih pet meseci u kome se kaže, ili četiri meseca u koje se govori, "Mugabe loš" je sve što je Vašington želeo da uloži u

⁸ Sagovornik misli na Zimbabve.

Zimbabve. I tako sam shvatio da bez više pomoći od toga možete učiniti samo toliko. I, znate, otišao sam odatle i situacija se nije promenila. Nije se promenilo. Uprkos promenama, nije se promenilo. Znate, pred nama je još dug put.

Ana Di Lelio: A mesto je bilo...

Kristofer Del: A onda još jedna promena uloga, odlazak u Afganistan, gde smo mi bili najbolji prijatelji vlade te zemlje sve vreme, i znate.

Ana Di Lelio: Za neke.

Kristofer Del: Za neke, za vladu. Pa, znate, u početku za vladu, iako je Hamid Karzaj bio kompleksan čovek i s njim je bilo sve teže izlaziti na kraj dve godine koliko sam bio tamo. On je na kraju video Sjedinjene Države ne kao rešenje, već kao deo problema, i mogao sam da razumem odakle on polazi, ta tačka gledišta. Opet se vraća na moje iskustvo u Angoli, nenamerne posledice dugoročne intervencije, znate, ponekad idu u pravcima koje ne predviđate i ne očekujete. Mogli bismo da provedemo sate samo pričajući o Avganistanu. Veliki složen problem, velika složena zemlja.

Ana Di Lelio: Da li ste uradili nešto? Za koju stvar biste mogli da kažete, "Pa, ovo sam uradio u Afganistanu?"

Kristofer Del: (pravi dugu pauzu) Verujem da je naš program pomoći zaista doneo dosta dobrog. Sve vreme smo citirali ove statistike, ali u septembru 2001. Avganistan je imao oko sedamdeset telefonskih linija sa spoljnim svetom. Kada sam ja bio tamo, već u tom trenutku, deset ili dvadeset miliona Avganistanaca je imalo mobilne telefone, a samim tim i njihovu vezu sa svetom. Ali to je nekako u redu, možete se raspravljati oko toga da li to čini neku razliku, mislim da je obrazovanje za devojčice tamo gde im je obrazovanje uskraćeno. A sada postoji generacija avganistanskih devojaka, od kojih su mnoge žene, koje su dobile pristojno obrazovanje. Mislim da je to nešto čime možemo biti ponosni. Tamo gde su naši napori bili uzaludni u Avganistanu, mislim, znate, moja lekcija koju sam naučio svodi se na granice sopstvene kulture u suočavanju sa stranom kulturom.

Ana Di Lelio: Da, ali možete li mi dati primer koji je vezan za vas? Šta ste vi uradili ili...

Kristofer Del: Dobro, u redu.

Ana Di Lelio: Na primer, ta kulturna razlika zbog koje ste u Afganistanu možda više propatili nego u Portugalu i Kosovu?

Kristofer Del: Dobro, da, pa, početkom 2009. godine, posle Obamine inauguracije, znate, Džordž Buš je imao veoma bliske odnose sa Hamidom Karzajem, i to je bila jedna od prednosti naše politike, to je bio način na koji su mogli da se nose jedni sa drugima (prigušeno se smeje). Verovatno sam ovo trebao da stavim u zapisnik. Hoću. Vratimo se u vreme kada je Obama došao kao kandidat. Ne, reći ću vam odmah. Dakle, Obama, setite se putovanja na kojem je Obama bio u julu 2008. godine, otišao je u Avganistan, a zatim u Berlin, gde je održao veliki govor i masa od dve stotine hiljada ljudi ga je

dočekala s obožavanjem. Senator Obama dolazi u Kabul, a mi imamo sastanak sa Karzajem, koji nije topao. Mogli ste da vidite da se ne poznaju, pokušavali su da pročitaju jedan drugog. Mislim, u tom trenutku je bilo prilično jasno da će Obama biti demokratski kandidat, tako da je on bio jedan od dvojice ljudi koji će verovatno biti sledeći predsednik, tako da je Karzaj imao veliki interes da pokuša da ga razume i obrnuto.

Po završetku sastanka, Karzaj ga vodi u šetnju po dvorištu stare kraljeve palate, gde je u ovoj bašti bilo postavljeno predsedništvo. Dakle, to je prilika za njih da razgovaraju malo više jedan na jedan. Naravno, tu je pratnja svih njihovih sledbenika i mene i svih američkih zapadnih medija. I na kraju ove male šetnje po baštama, Karzaj se okreće da se pozdravi sa senatorom Obamom i daje mu astrahanski šešir, koji je tamo luksuzni predmet, znate, napravljen je od kože nerođenog jagnjeta, i to je veoma prestižan objekat. Samo većina, na neki način, ljudi više klase ih nosi, može ih priuštiti, a Obama, vidnonervozan, kaže, “O, hvala vam puno!”

I on pokušava da ga preda svom pomoćniku, a Karzaj je rekao, “Ne, ne, ne, morate da probate.” I vidite Baraka Huseina Obamu kako razmišlja, “Nema šanse na Božjoj zelenoj zemlji da stavim muslimanski šešir pred svim američkim medijima.” Jel tako? “To bi bio kraj moje kampanje.” I to je bio trenutak od koga se njihova veza nikada nije oporavila. Karzaj je bio duboko uvređen što Obama ovo nije pozdravio i isprobao šešir. Obama razmišlja u sebi, “Zašto si pokušao da me staviš pred svršen čin pred svima na svetu i, znaš, da mi potkopaš kampanju?” Nijedan od njih nije nameravao da to, zar ne, to nije {pomera dlanove napred-nazad jedan preko drugog}, ali očigledno se njihova veza nikada nije oporavila od tog trenutka (smeje se), i nikada nije bila topla ili bliska, onako kako je bio sa Bušom ili puna razumevanja.

Dakle, u februaru 2009, Obamina prva velika spoljnopolitička odluka, očigledno protiv njegovih instinkta, ali dozvolili su mu da bude ubeđen da ima mali porast. On šalje dodatnih trideset hiljada američkih vojnika u Avganistan. U međuvremenu, u pozadini se naziru izbori. Karzaj bi trebalo da ima izbore, on ne bi trebalo da se kandiduje i ponovo osvaja predsedničku funkciju. I gle čuda, ko se pojavljuje na sceni kao stariji Amerikanac zadužen za sve avganistanske stvari? Pomenuti Ričard Holbruk, koji je u ovom trenutku bio jako bitna osoba, barem u svom umu, ali vidno razočaran što nije državni sekretar, jasno traži ulogu, jasno traži dejtonski trenutak, gde će biti na neki način, još jednom, biti jedina osoba koja može pregovarati o okončanju ovog dugotrajnog sukoba. I opet je bilo strašno imati posla s njim.

Ambasador je bio odsutan, ja sam bio zadužen i morao je da se iznese neki demarš o izborima. Ja sam na večeri sa Kaiem Eideom, specijalnim predstavnikom UN-a, a Holbruk me zove tokom večere. Ne javljam se na telefon, a on viče na mene, “Da se nikad više nisi usudio da se ne javljaš na telefon kada te zovem. Nije me briga gde si, šta radiš.” Dakle, u suštini, vrlo brzo ulazimo u veoma konfliktnu vezu sa Karzajem, sa kojim Holbruk nije znao kako da se nosi. Dik je imao samo jedan trik, zgrabio bi te za vrat, bacio na zemlju i gazio po tebi dok se ne predaš. To je uspevalo sa balkanskim nasilnikom kao što je Milošević. Nije uspelo sa Karzajem. Karzaj mi je jednom rekao nešto za šta mislim da je veoma duboko i da objašnjava sve. Kaže {tiši ton}, “Ambasadore Del, politika u mojoj zemlji je kao pisanje po

vodi.” A Holbruk nikada nije mogao da stavi ruku oko Karzaijevog vrata i da ga baci na zemlju, zar ne? Uvek bi uspeo da pobegne, kao pisanje po vodi.

Dakle, ovo su rani dani i očigledno već ide loše. Karzaj ne reaguje kako smo očekivali na izborne stvari. Zato sam tražio da ga vidim i rekao sam, “Dozvolite da vam objasnim, gospodine predsedniče. Ne znam da li vam je neko ovo rekao, ali vi ste trenutno najveći problem Baraka Obame.” “Pa, kako to misliš, moj prijatelj, Barak?” “Ne, ne, ne, on misli da je upravo uzeo, rizikovao je da njegovo predsedništvo za vas tako što je pristao na ovo povećanje broja američkih vojnika ovde, i nije siguran da je to prava stvar. On misli da se kladio u svoje predsedništvo na to, a vi ipak ne ispunjavate svoja obećanja u vezi sa izborima.” I bilo je kao da se zavalio na svoju stolicu i razmišljao o tome na trenutak, i rekao, “Hvala što ste mi objasnili, nisam razumeo.” Iskreno govoreći, to nije dovelo do boljeg ponašanja. Mislim da je imao svoje interese koje je trebalo da prati. Ali mislim da mu je to barem pomoglo, mislim, znate, da bude manje šokantan. To je nakratko smirilo strasti. Na kraju, izbori su bili teški i problematični i ništa što ja mislim to neće promeniti.

Na duge staze, verujem da se naši nedostaci u Avganistanu svode na to da ne možemo da se nosimo sa Avganistanom pod njegovim sopstvenim uslovima, u okviru njegovih sopstvenih uslova. Pošto je Avganistan istorijski vođen, neću ići tako daleko govoreći da je bilo uspešno, jer znate, to je jedna od najzaostalih zemalja sveta, znate, istorijski, i sve to. Ali Paštunski kralj je u osnovi imao odnos sa svakim vođom u zemlji, sve do najnižeg podpoglavara svakog plemena među Paštunima i svima ostalima. I to je bio vrlo jednostavan sistem nagrade i kazne. Ako ste uradili ono što se očekivalo, bili ste nagrađeni. Ako niste, onda ste kažnjeni. Prvo, ubijamo vaše koze i ovce. Onda, ubijemo vaše žene i onda ubijemo vas. Brutalno ali efikasno.

Ono što je Hamidu Karzaiju bilo potrebno da bi taj sistem funkcionisao su resursi da bi on funkcionisao. Trebao mu je novac koji je cirkulisao, a mi to ne možemo da mu damo. Možemo mu dati samo novac za projekat, ali onda očekujemo računovodstveni trag. Znate, želimo da vidimo da se svaki peni računa i da je škola izgrađena za devojčice, a ne da je novac završio u džepu nekog momka jer su morali da ga drže po strani nedelju dana. I jednostavno mi nismo mogli da se nosimo sa Avganistanom pod njegovim uslovima, i on ne može da se nosi sa nama pod našim uslovima. Previše smo različiti jedni od drugih, i to će uvek otežati uspeh tamo. Do danas smo se mučili.

Mislim da nam je bilo bolje tokom Bušovih godina. Mislio sam da smo zaista krenuli napred, iako nismo imali polovinu vojne snage, i nekako smo bili zaboravljeni u borbi oko Iraka. Ali takođe je bilo tipično za Dika da, kada počinješ, sve što je tvoj prethodnik uradio bilo je glupo i pogrešno, a ti ćeš uraditi upravo suprotno. Dakle, Bušovi ljudi su pokušali sve ove stvari, nisu uspele. Pokušali su nešto drugo. Holbruk se vratio na prvi set grešaka i pokušao još jednom da izmisli sve ove greške, i ne mislim da je to dalo bolji rezultat. Ali to se završilo milosrdno posle nešto manje od dve godine, i ja sam morao da idem na Kosovo.

Ana Di Lelio: Da liste vi tražili da odete na Kosovo ili su vas poslali tamo?

Kristofer Del: 11.9.2009, bio sam u zemlji dva meseca, zamenik Državnog sekretara Džon Negroponte je pošao na put i ja sam ga pratio okolo. I vozili smo se okolo, ja mislim, po Džalalabadu u naoružanom vozilu. Upoznao sam ga u Angoli kad je bio u UN kao naš ambasador.

Ana Di Lelio: Bili ste dve godine, ne dva meseca.

Kristofer Del: Ne, radio sam dve godine u tome. I vozimo se okolo i on me malo pita šta sam radio od Angole i Zimbabvea, šta sam radio ranije. A ja sam rekao, "Bio sam, znate, na Kosovu odmah posle rata." Rekao je, "O, da li biste ikada razmišljali o tome da se vratite?" Rekao sam, "Iste sekunde." On je u suštini rekao, "Sređeno." Tako da sam od tog trenutka znao da će on, da ću biti nominovan za ambasadora. Godinu i po, dve godine i to je ono što je ispalo. Nisam baš volontirao, ali sam svakako išao vrlo voljno. Na to sam gledao kao na neki nedovršeni projekat. To je bilo nešto u čemu sam bio uključen na početku, i želeo sam da se vratim i posle, a sada nezavisno.

Reći ću da je jedna od stvari na koju sam najponosniji što sam zaista postigao u Avganistanu, mestu gde smo postigli ograničen broj stvari, bila da ubedim Karzaija da prizna Kosovo. A u suštini argument je bio, znate, "Islamska zemlja uz pomoć NATO-a {pruži ruke dalje od tela}, Islamska država uz pomoć NATO-a i Sjedinjenih Država {pomera ruku preko tela}, duguješ nam ovoliko!" I, dakle, Avganistan je bio druga zemlja koja je priznala, mislim da je Honduras bio prvi, a zatim Avganistan. Mislim, pitanje sati razlike u vremenu, ali... pre nas, čak i pre Sjedinjenih Država, ali mislim da je to bilo namerno. Nismo želeli da budemo prvi iz očiglednih razloga.

Ana Di Lelio: Sad, da li ste imali osećaj da poznajete Kosovo bolje od Avganistana? Iako, mislim, kulturu, mislim. Kada ste se vratili, pomislili ste, "Okej, neću imati isti problem kao što sam imao sa Karazajem."

Kristofer Del: U velikoj meri, mislim, osećao sam se kao da poznajem igrača. Mislim, to je manja zemlja, tako da je lakše naučiti mnogo o njoj vrlo brzo jer je jednostavno manja. Da ne kažem da politika nije tako složena, a istorija toliko duboka, ali je samo bila manje materijalna. Ali, i zato što su to bili u suštini isti ljudi, barem na albanskoj strani, sa kojima sam se ranije bavio. Jedini albanski lider koji više nije bio tu i na njegovom mestu, naravno, bio je Ibrahim Rugova, koji je preminuo. Predsednik Sejdiu je bilo ime koje mi ranije nije bilo poznato. Ali inače, znate, Hašim Tači, Ramuš Haradinaj, svi ti ljudi su bili pojedinci sa kojima sam ranije imao posla i koje sam prilično dobro poznavao, i sa kojima sam uvek imao dobre radne odnose. A pitanja, dok su se razvijala, bila su, znate, uglavnom ista.

Pretpostavljam da je došlo do nekoliko promena u međunarodnoj institucionalnoj strukturi. Mislim, ICO⁹ je postojao, koji naravno prošli put nije postojao, i uloga UN je mnogo smanjena. Znate, to je bio neki bleđi plod onoga što je nekada bilo tamo u smislu uticaja koji su imali i sposobnosti donošenja odluka, i zbog načina na koji se situacija razvijala. I dok je pre SPGS [Specijalni predstavnik generalnog sekretara] zaista pravio odluke, to nije bio slučaj kada smo se vratili drugi put. Ali na albanskoj strani to su uglavnom bili isti likovi. Mnogi isti srpski likovi, mislim, Ivanović je još bio igrač. Vladika Artemije,

⁹ *International Communities Organisation* - Nezavisna i međunarodna NVO posvećena zaštiti ljudskih prava.

otac Sava, svi ti ljudi su još uvek bili pojedinačno koje sam upoznao prvi put. Rada Trajković, iako je postala manje aktivna i više marginalizovana.

Postojala je nova klasa srpskih lidera, nova grupa srpskih lidera, koji su izgledali spremniji da rade u situaciji koja im je bila predata u interesu pokušaja da pronađu, znate, bolji život za svoje zajednice, više slobode za disanje. Ljudi vole Slobodana Petrovića, ali bilo je prilično lako vratiti se na mesto, čak i neki od istih restorana, znate, Tifani (smeje se) je bio tamo, znate, lepo je vratiti se i videti mesta. Uvek je lepo vratiti se na mesto na kojem si bio. Nemate baš često priliku da se vratite i nastavite da radite tamo.

Ana Di Lelio: Dakle, znali ste osobu, sve lidere ste lično dobro poznavali, ali da li ste osećali kao da ste znali kulturu?

Kristofer Del: Da.

Ana Di Lelio: Ili mesto, ljude?

Kristofer Del: Osećao sam da, da, možda se zavaravam, ali osećao sam kao da sam poznao, i poznao sam mesto i ljude. Razumeo sam, znate, ono što Albanci uvek, kod. Znao sam istoriju rivaliteta. Znao sam za istoriju osвете krvne osвете, istoriju, religiju. Opet sam osetio da svaki diplomata koji misli da ide u stranu zemlju, ili diplomatkinja ide u stranu zemlju i zaista razume kako ljudi to rade, vara sebe. Trik je u tome da uvek razumete dovoljno. Možda ne vidite mnogo duboko ispod površine, ali morate biti u stanju da pročitate šta se dešava ispod površine od signala koji stižu do vrha da biste mogli da kažete, "U redu, ako se ovo dešava, mora da bude nagoveštaj ovoga," a da ne učestvujem u svim onim tajnim poslovima koji se dešavaju iza kulisa. I, znate, ko zna kome, ko je šta kome uradio, čija je veza, to nikada nećete razumeti.

Smešno je da je to bio jedan od naših problema u Avganistanu, kada bi ovi poznati britanski pogranični agenti otišli da žive dvadeset godina u okrugu i video sam ovo, imali smo neke ljude da istražuju u britanskim arhivama. A jedan od ovih agenata odlazi 1920-ih iz svog okruga u jednoj od istočnih provincija, a na šezdeset stranica imena ljudi kojima plaća da bi održao mir. Ovo je jedan okrug jedne pokrajine. Ima tridesetak okruga u provinciji i tridesetak provincija, zar ne? Osim ako niste voljni da uložite mnogo više nego što američka vlada čini u razumevanje, nikada to nećete razumeti na tom nivou. I način na koji albanski Kosovari razumeju svoju zemlju na način na koji mi nikada nećemo, tako da je trik u tome da naučite da čitate sa površine dovoljno dobro da razumete šta se dešava, iako nemate savršenu jasnoću i viziju.

Ana Di Lelio: Kakav ste odnos imali sa ljudima? Jer ste na Kosovu bili i kao američki ambasador, puno su vas voleli ali su vas se i pomalo bojali jer ste imali veliku moć. Američki ambasador je najuticajniji stranac ili javna ličnost na Kosovu. Kako je to uticalo na odnos sa ljudima?

Kristofer Del: Znate, ja sam uvek, razumeo sam autoritet koji je dolazio uz tu poziciju, i vratiću se na taj deo za koji trenutak. U svom ophođenju sa pojedinim Kosovarima, uvek sam, da li sam uspeo ili ne,

nije na meni da sudim, uvek sam bio svesno otvoren i skroman. Ne volim da koristim tu reč, ljudi je previše koriste, skroman. Uvek sam se trudio da se prema njima ponašam kao prema svim ljudima. I znate, prihvatili su me i mnogo ljudi bi mi prilazilo na ulici i govorilo nešto. Uvek sam pokušavao da im dam vremena. Kad bi hteli da se slikaju, uvek bih se složio.

Sećam se jedne porodice, iz koje sam izlazio, bio sam sa prijateljem, portugalskim prijateljem koji je upravo bio u poseti zemlji, vozio se svojim motorom. Išli smo tom ulicom u Gnjilanu, gde su sve stare prodavnice, a ne Gnjilane, Đakovica, gde su svi izlozi posle rata obnovljeni, svi izlozi od drveta. I mi šetamo ovim ulicama i dolazi ovaj par, o znate, moji ljudi su mogli da mi prevedu. “Da li biste ošišali našu ćerku? Da li biste ošišali prvi pramen kose?” Dakle, ovo je veliki deo, {maše rukom ukруг}, tako da, složio sam se, znate. Trudio sam se da se prema ljudima ponašam kao sa ljudima, uvek budem druželjubiv i otvoren, uvek imam vremena da razgovaram sa njima i pokušavam da saslušam njihove priče i naučim nešto od njih. Zato što sam znao da sam takođe veliki maher koji se trudio da se stvari dogode. I to je bila jedna od pravih tenzija tog posla na Kosovu, i znam da sam se s tim borio sve vreme. Siguran sam da je to uradio moj prethodnik i moji naslednici, bojim se.

Amerika igra, američki ambasador igra malo ulogu roditelja na Kosovu, zar ne. Naš posao je da pomognemo Kosovu da preraste od novorođenčeta, kao što kaže veliki znak, u nezavisnu odraslu osobu koja sama sebi pravi put u svetu. I kao i svako ko je odgajao dete, znate da je vaš posao da naterate dete da vam pusti ruku i da hoda za sebe, da učini prve korake samo. Znate, uvek je pitanje kada i koliko brzo ih gurate i koliko daleko idete, ali na kraju krajeva, oni neće biti uspešni u životu ako su previše zavisni od vas. Stoga ih morate ohrabriti da sami preduzmu više koraka.

U šali sam govorio, samo se na Kosovu ne šalim, problem je svaki put kada bi to uradili oni su odmah potrčali do prokletog prozora kao da će iskočiti iz njega. Onog trenutka kada si im pustio ruke, počeli su problemi, a onda bi ti se vratili, znaš, “Spasi nas, spasi nas! Pronađite rešenje. Pomozite nam, znate, samo vi to možete da uradite i da nas naterate da se lepo igramo.” I kažu, to je bila stalna borba. Koliko da odgovorite na to, a koliko da kažete, “Ne, ovog puta morate to da uradite sami.”

I možda se sećate incidenta, bilo je prilično rano, kada sam se vratio 2009. Mislim na novembar 2009, decembar, gde Tači iznenada jednog dana objavljuje da razbija koalicionu vladu. I bilo je veče, i telefon je počeo da zvoni, a Skender Hiseni me zove, “Moraš da razgovaraš sa Tačijem, ovo je...” A ja sam rekao, “Ne, momci, ovo je koaliciona politika, ne treba ja da rešavam ovo između vas.” Zapravo sam odbio da pomognem, a onda su to rešili. Mislim, ujutru su svi bolje razmislili i nisu razbili vladu još nekoliko meseci, i stvari su se nastavile. Kada su demarkirali granicu sa Makedonijom i, znate, Flečer Barton, američki diplomata, obavio je božiji posao, one veoma detaljne rasprave.

Mislim, u nekim slučajevima, bukvalno centimetri teritorije između Makedonije i Kosova, stare karte i sela, sve je to uradio. Makedonci konačno pristali, vlada pristaje, a ja se vozim negde kod Peći, zvoni telefon. Zaboravio sam sad ko me je zvao, “Svi čekamo da parlament ovo odobri, a predsednika nema.” “Kako to misliš nema predsednika?” Rekao sam, “Sejdiu nije ovde.” Zovem ga i kažem, znate, “Gospodine predsedniče, šta se dešava?” “O, niko mi nije rekao.” “Gospodine predsedniče, danas

morate da idete u školu. Morate da uđete u učionicu, i morate da uradite ono što morate da uradite.” To je bila takva stvar.

I još je bilo teže od toga jer ne osećam da sam zaista imao takve posvećene partnere iz ostatka međunarodne zajednice koji su nam bili potrebni da bismo uspeli, što je, dakle, samo uvećalo ulogu Amerikanca na način da nisam želeo da se dešava, ali sam bio nemoćan da sprečim da se to dogodi jer nisam imao kome drugom da se obratim. I u različito vreme i na različitim mestima, različiti ljudi su bili više ili manje podržavali. Ali nikada nije bilo, uvek je bio izazov održati tu koaliciju ljudi posvećenih kretanju Kosova napred.

Ana Di Lelio: Nije više bilo svrhe?

Kristofer Del: Pa, bilo je, apsolutno je bilo. Ali, znate, Evropska unija je imala svoju perspektivu i svoj set pitanja. ICO je imao svoju perspektivu i probleme i sve ove stvari su se preklapale na veoma složene načine što je značilo da nije bilo, što je značilo da je bilo teško održati konsenzus o putu napred. I kada su se rasplamsala ova pitanja šta da se radi na severu. Uvek je bio veći problem šta da se radi na severu. Ali, ja, prvi, tako sam otkrio ovu novu grupu Srba, koji su bili voljni da podrže promene koje su se desile, u ime traženja boljeg posla od svoje zajednice. I, oprost mi bože jer se ne sećam detalja, pa izbori u jesen '09, je l' '09, kad su bili opštinski? Da, verujem da jeste. I kažem svom direktoru pomoći, pozajmljujući strategiju Frenka Karlučija, “Ići ćemo i potrošiti novac u tim srpskim zajednicama i pokazati im da ima vrednost u državi Kosovo.”

Kanta za smeće, sakupljanje smeća, izbacivanje kontejnera za smeće koje nisu imali, smeće se bacalo po ulicama. I bilo je mnogo protivljenja, ne za kante za smeće, već od svih izbora Britanaca i ICO-a. Ne sećam se sada razloga zašto su se protivili tome, da to rade. O, nismo to mogli da uradimo da ih nisu održali na severu u isto vreme. Mislim da je to bio argument. “Dakle, možemo li biti sigurni? Ako pokušamo da ih zadržimo na severu, a oni ne uspeju?” Rekao sam, “Pa, stvorite uslove, ako ljudi ne glasaju to je njihov izbor, ali mi možemo da stvorimo uslove.” Dakle, na kraju, idemo na izbore, i to je možda bio moj najbolji dan na Kosovu kada su se desetine hiljada Srba zapravo pojavile i glasale na ovim izborima i to je uspelo. Mislim, ljudi su odlučili, “Dobro, Beograd ne radi ništa za nas. Imamo neke svoje vođe. Hajde da ih postavimo na pozicije moći i možda mogu da isporuče stvari zajednici. I, gle, stvari su već počele da se dešavaju. Sada imamo đubretare.”

Mislim da je to bio pravi trenutak. Znao sam da će sve proći dobro, ali stvari su se na neki bitan način promenile. U jednom trenutku sam išao sa Hašimom Tačijem. Želeo je da ode i sretno se u srpskoj zajednici, što je samo po sebi bila izuzetna promena u odnosu na devet godina ranije. Sedeći u dnevnoj sobi neke siromašne farme, nekog srpskog seljaka, mislim da je ovo bilo oko Đakovice, ne, bilo je kao Lipljan, okolina Lipljana. Dočekan je u dnevnoj sobi Srbina, sede, nudi rakiju. Njih dvojica su pričali o njegovim problemima poljoprivrednika, a Tači je, kada smo otišli, rekao, “Daj mu traktor.”

Maloprodajna politika u svojoj najosnovnijoj, na neki način, posao gradonačelnika je da se uveri da su svetla upaljena, da se kanalizacija sakuplja i da su škole otvorene. Ovo je prava maloprodaja, oni su vodili maloprodajnu politiku. Nije se radilo o etničkoj pripadnosti. Radilo se o tome kako naterati

momke da izađu i glasaju, i ja sam mislio da je ovo izuzetan pomak u osnovnoj dinamici između dve etničke grupe. A onda su se desili izbori i bilo je dovoljno Srba koji su glasali da je to legitiman ishod. Oni su birali ljude i to je bilo legitimno i mogli su da budu deo vlasti. Oni su formirali svoja opštinska veća i mislim da je to bio veliki znak u odnosu između dve zajednice i nada da možemo da ih unapredimo.

U poslednjih nekoliko godina uopšte ga nisam pomno pratio, ali čini se da su stvari od tada poprilično skliznule. Beograd je uspeo da se ponovo afirmiše i ponovo uzburka sve stare argumente. A napredak koji smo postigli je verovatno u velikoj meri izbegao. Bojim se da je neto rezultat toga da su srpske zajednice ponovo izolovanije nego što su bile, i da se verovatno više bore za posao i opštinske usluge i sve one stvari koje su bile, recimo od 2009. do '12.

Ana Di Lelio: Šta je po vašoj proceni najbolja stvar koju ste uradili na Kosovu? Za Kosovo?

Kristofer Del: (dubok uzdah) Nisam dugo o tome razmišljao. Toliko stvari koje su se dešavale. Vodili smo dugu i tešku borbu (pauza) da zadržimo kontrolu nad granicama, posebno na severu. Kada je EULEX, u manjoj meri NATO, KFOR, većina međunarodne zajednice, znate, bili su spremni da dopuste Srbima da se izvuku da potisnu Albance, Kosovare u potpunosti, i da nemaju prisustvo na graničnim prelazima. Sećate se da je postojao period bojkota sa kamionima? Pretpostavljam da je Srbija rekla, "Nikakvim kamionima sa Kosova nije dozvoljen ulazak u Srbiju," pa su rekli, "Nikakvi kamioni iz Srbije ne mogu da uđu na Kosovo." I tako je kosovska vlada uzvratila na ovaj način.

I sećam se da sam nazvao Tačija i rekao, "Hašime, ti nemaš kontrolu nad svojim granicama. Da li ste znali da je danas došlo petsto kamiona iz Srbije," ili možda pedeset, zaboravio sam broj. "Šta?" A onda je postao malo balistički i preduzeo neke prilično ishitrene radnje koje ja ne bih savetovao, ali nisam, puštao sam ga da preuzme sopstvenu odgovornost. To je dovelo do gubitka života, ali je na kraju primoralo EULEX da ponovo uspostavi prisustvo, da počne da prevozi vazdušnom linijom kosovske carinike zaposlene u imigraciji do graničnih prelaza, zadržavajući ih tamo, štiteći ih. Tako da mislim da je u tom trenutku zemlja bila na ivici da potpuno izgubi kontrolu nad severom. To se još uvek može dogoditi, znate, godinama kasnije problemi nisu nestali. Tako da mislim da je to bilo veoma važno. Znam šta želite da me pitate.

Ana Di Lelio: Nisam pitala.

Kristofer Del: Niste, ali znam da je na, znate. Svi žele da pričaju o tome kako je Atifete¹⁰ postala predsednik. I pre nego što kažem nešto o tome, moram da razjasnim nešto što prigovarajuće klase na Kosovu nikada nisu razumele.

Ana Di Lelio: Prigovaranje?

Kristofer Del: Da, to je korak ispod brbljanja. Svi ljudi koji iznova govore, "O, vi internacionalci, jedina stvar o kojoj se radi je stabilnost ovde. Trpećete Tačija ili ćete trpeti ovo ili bilo šta u ime stabilnosti." I

¹⁰ Afifete Jahjaga (1975 -) je političarka i prva žena na predsedničkoj funkciji Republike Kosovo (2011-2016).

uvek sam govorio, “Toliko pogrešno razumete šta su naši ciljevi.” Vraćamo se na roditelja koji želi uspešno dete. Naš cilj ovde je održivost, imate, ako želite da uspete, ako želite da budete nezavisna država, morate da budete održivi. Morate imati sposobnost da otvarate radna mesta, imate ekonomiju, vodite sopstvenu politiku i pronađete svoj put u svetu.

Četvrti Deo

Kristofer Del: Vi ćete se setiti, postojao je period kada je Kosovo izgubilo dva predsednika u razmaku od nekoliko meseci, smenjenih sa funkcije odlukom ustavnog suda, Sejdiu i Pacoli su imali izbore. Bili su neubedljivi u smislu da su kosovski izbori uvek neubedljivi, glasovi su na neki način podeljeni na trećine, a niko nema jasnu većinu. Izbori se održavaju, cena Bedžeta Pacolija za podršku koalicionoj vladi bila je to što će on biti predsednik. Nije rezultat koji sam podržavao, ali to je demokratska politika, on je držao vlast u svojim rukama. Mogao je da dovede sistem do potpunog zaustavljanja, ili je mogao da se poigra. Tako je izabran za predsednika. Mislim da su svi osetili da su uradili ono što je potrebno. Ubrzo nakon stupanja na dužnost, on jeste, izbori jesu, Ustavni sud odlučuje da izbori nisu, nisu bili ispravni i procedure nisu bile ispravne. Povratak u krizni režim. Šta sad?

Prolaze nedelje u kojima Tači i Isa Mustafa i Pacoli pregovaraju jedni sa drugima, pokušavajući da pronađu rešenje, oni nemaju rešenje. Bio sam domaćin mnogih sastanaka u svojoj rezidenciji da bih im pružio priliku da razgovaraju jedni sa drugima i pokušaju da pregovaraju. Konačno, sve se svodi na to da Mustafa kaže, “U redu, Bedžet, idem, vratiću se u DLK,¹¹ svom rukovodstvu, i zamoliću ih da te podrže u ime izlaska iz ove krize, da pomeramo zemlju napred, ali ne mogu da obećam da ću uspeti da to uradim.” To, naravno, nisu reči koje je upotrebio. A ja kažem, “Vidite, momci, ja sam za to da pokušate još jednom. Ali ako ne uspe, moramo da razmislimo o alternativama. Treba nam drugo ime oko kojeg se svi možemo složiti. Nemam nikakve preferencije ni prema kome, tako da krenite uključite vaše vijuge.”

Pa, nije iznenađujuće, s obzirom na tadašnje stanje stvari, Mustafa se vraća sledećeg dana i kaže, “Moje rukovodstvo se nije složilo, ne možemo da te podržimo, Bedžet.” A ja kažem, “U redu, pa, kao što sam vam rekao, onda ćemo predložiti imena.” I mislim da je to bilo istog dana ili je moglo biti sledećeg dana, ali ni mi nismo imali jasnu predstavu o tome ko bi to mogao biti. Ali moj zamenik je rekao, “Znate, Atifete Jahjaga, ona je kompetentna, sposobna je, ona je nestranačka. Ona je ona vrsta ličnosti koju su ustavotvorci imali na umu kada su stvarali Kancelariju predsednika. Neko ko bi predstavljao naciju i koji je iznad političkih sukoba.” A ja sam rekao, “Majkl, to je briljantna ideja i ja predložiću je.”

Dakle, sledećeg jutra, kada smo se sreli sa svima njima, to sam i uradio. Rekao sam, “Dobro, pa, znaš, rekao sam da ću ti dati ime.” A Tači je rekao, “Dobro, ali sve dok nije novinar.” Svi smo znali na koga misli. A ja sam rekao, “Ne, nije.” A onda sam rekao, “A zamenik komandanta Nacionalne policije?” I oni

¹¹ Demokratska liga Kosova - prva politička stranka na Kosovu, osnovana 1989. od strane grupe novinara i intelektualaca. DLK je brzo postala država-stranka, okupljala je sve Albance i ostala jedina stranka do 1999.

su rekli, “Ko je to?” “Pa,” rekao sam, “To je Atifete Jahjaga.” “O, da, u redu.” Tači i Mustafa su se pogledali i rekli, “Ja nemam problem sa tim, a vi?” “Ne, nemam problem sa tim.” Bedžet je sedeo mršteći se, ali u tom trenutku nije mogao da kaže ne, nije mogao mnogo da kaže. Tako da razumem odakle dolazi cela legenda o “koverti.”

Znate da je ovo Bedžet pravio nestašluke, pokušavajući da delegitimizuje Atifete od samog početka, jer je bio ogorčen što on nije predsednik. I to mogu da razumem, ali ga ne poštujem zbog toga jer mislim da je to bilo nepoštovanje prema zemlji i održivosti političkog sistema Kosova. Dakle, u određenoj meri, da, mi smo predložili ime, što je po legendi tačno, ali čelnici zemlje su rekli, “Znate šta? Ovo je dobro rešenje. Ona nije DLK, nije DPK, nije ništa. Ona je osoba koja može da ispuni ulogu predsednika na način na koji je zamišljena i da bude iznad svađa.” Neizgovoreno u njihovim glavama, naravno, siguran sam da je bilo, “I ona nije pretnja mojoj političkoj budućnosti,” što ju je činilo idealnim kandidatom u smislu da je bila nestranačka i da će biti takva predsednica sa predsedništvom kakvo je trebalo da bude na Kosovu. I to je bila prava prilika.

Svi su se složili da sistem nije funkcionisao, da se ovi izbori uvek završavaju podeljeni, kao što su bili, da idu u parlament, pokušavaju da puste predsednika, i da posle toga treba da imamo direktne izbore predsednika, ali, naravno, to ne služi interesu bilo koga ko je na vlasti i upravlja ovim strankama. Dakle, kada sam otišao, odustao je i od celog projekta. I tako je Kosovo još uvek zaglavljeno sa ovim sistemom, gde je predsedništvo u suštini samo još jedna figura na šahovskoj tabli u beskonačnom, šahovskom meču u četiri zida koji igraju među vodećim partijama tamo.

Ana Di Lelio: Koji je vaš omiljen deo Kosova?

Kristofer Del: Stvarno sam voleo... O, znate, Dragaš, dole na samom jugu. Volim Rugovski klisuru, prelepa je. Prizren je, naravno, poseban, ali moja povezanost sa Dragašom je lična. Moj tast je iste etničke pripadnosti kao ti ljudi. Rođen je u delu koji je danas Srbija, ali je tada bio zapadna Bugarska, i oni govore, njihov dijalekat je isti. Dakle, otišao sam tamo dole, zapravo sam mogao da pričam na bugarskom i oni su razumeli, razumeli su jedni druge. I to je još jedan spektakularan planinski pogled. Nikada nisam probao bolji sveži jogurt, znate, tamo sa planinske strane, ovčiji, u mom životu. Mislim da je to magičan, poseban deo zemlje.

Ana Di Lelio: Goranci?

Kristofer Del: Goranci, tako je, Goranci.

Ana Di Lelio: A koja je vaša najbolja uspomena sa Kosova?

Kristofer Del: To je teško reći jer je bilo toliko dobrih, znate, toliko uzbudljivih, toliko zadovoljavajućih, zabavnih trenutaka. Znate, kada ste diplomata, ponekad je teško osetiti da pravite razliku. Mislim, diplomatija je po svojoj prirodi spora i strpljiva i indirektna. I, u mestu kao što je Kosovo gde Amerika ima ogromnu ulogu, dobijate priliku da učinite mnogo stvari boljim i veliki deo toga, ako ste

ambasador, to osnažuje vaše osoblje. Ali ovo, ovo je ono što sam opisao posebno važi za mlade oficire, koji često provode godine ili izdaju vize ili pišu telegrame koje niko ne čita.

Pa, za njih izaći i stupiti u interakciju sa visokim političarima, pregovarati, pomagati da pomere loptu napred, za njih je to bilo sjajno iskustvo, i zadovoljstvo je kada ste menadžer, jer ste zaista uradili nešto da im pomognete da nauče i da podstiču njihov profesionalni razvoj. Ne znam, zaista nisam mogao da razumem to, morao bih da razmišljam duže nego što biste želeli da se na snimku prikazuje ono što mi je tamo bilo apsolutno omiljeno iskustvo.

Već sam pomenuo nekoliko stvari koje su bile veoma zadovoljavajuće, znate, kada vidite da bi se Srbi mogli vratiti u proces, ako biste ovo tretirali kao maloprodajnu politiku, a ne etničku politiku. Spasavanje sistema od paralize bilo mi je veoma važno.

Ana Di Lelio: Pitala sam vas za nešto ličnije.

Kristofer Del: Da.

Ana Di Lelio: Ako imate neku dobro lično sećanje?

Kristofer Del: Znam i razmišljam, ima ih puno, sve te stvari su lične i profesionalne, znate (pauza). Neću to da vam kažem. To će zvučati egoistički. Znate, možda je neka vrsta vizuelnog sećanja koje mi je najbolje... pa, dve stvari. Sećam se da sam išao gore do, kako se zove taj prelaz između, na putu za Prizren ako idete preko planina na jugu?

Ana Di Lelio: Gorina?

Kristofer Del: Visoka tačka, prolaz tamo, ima jedan hotel koji se nalazi tamo.

Ana Di Lelio: O, u Prizrenu, Šar-planina.

Kristofer Del: Da, Šar-planina.

Ana Di Lelio: Šar-planina.

Kristofer Del: Tamo gde dostiže svoj vrhunac i počinete da se spuštate prema Prizrenu, tu je ova planina, mislim prosto lepa, zalazak sunca. Sećam se da sam stajao gore na samom severu, severno od Peći, tamo uz srpsku granicu, tamo je jedno selo na visokoj tački i videla se skoro cela zemlja. Mislim, mogli ste da vidite Šar-planinu dole na jugu. Mogli ste da vidite Prokletije na zapadu. To je pomalo dramatično, ali tako možete da sagledate ceo obim Kosova.

Imao sam lepo sećanje na pojavu Elize Dušku. Fadil Beriša me zove u deset sati uveče i kaže, “Šta radiš?” Rekao sam, “Zapravo se spremam za krevet.” “Pa, vidi ja sam ovde sa Elizom Dušku” i {šapuće} ne znam ko je bila, ali u redu. “Zašto ne siđete da se vidimo?” I onda završimo u diskoteci sa njom i njenim mužem, njenim dečkom u to vreme, koji je bio bivši telohranitelj LA Lejkersa, fin čovek. I odlazak u ovu diskoteku i baš kao i oduševljenje tamošnjih Albanaca jer je njima bila poznatija nego

meni tada. Vrlo uzbudljivo, opet, toliko je energije u prostoriji. Svi ti mladi ljudi, i svo to uzbuđenje koje je ova slavna Albanka koja je dobro prošla u sveti i vratila se. Sve je ovo bilo pre, znate, sada sam zaboravio ime. Pokušavam da zvučim upućeno, ali nisam.

Ana Di Lelio: Rita Ora.

Kristofer Del: Diya, Diya, Lia Dupa. Da, tako je. Rita Ora, Dua Lipa su stvarno uspele. Bila je jedno od velikih albanskih imena na Zapadu. To je bilo, to je veoma zabavno sećanje. Podržao sam, znate, ovu ideju, i dobio sam novac od Stejt departmenta da to uradim, ovaj film o etničkom pomirenju na Kosovu. Zove se *The Wall* [Zid]. I bilo je o, ili o zidovima, ali o tome je trebalo da bude sapunica, dizajnirana da navede ljude da pričaju o razgovoru. Dakle, radnja Romea i Julije smeštena je na Kosovo, gde se dečak Albanac zaljubljuje u Srpkinja, čije je porodice podelio rat, i, znate, bila je to ovakva priča. Napraviti to i videti da se to emituje bio je zaista zadovoljavajući lični trenutak, jer sam nekako bio duboko uključen u projekat. Nažalost, mislim da je emitovano tokom Evropskog prvenstva u fudbalu, tako da nikada nije privuklo toliku pažnju. Mislio sam da je dobro urađeno, kako je i zaslužilo, pa ne znam, ne znam. Dakle, ima toliko lepih uspomena. Mislim da mi je to bilo najviše, možda nije moja omiljena turneja od devet ili deset koje sam radio u diplomatskoj službi. To je svakako bilo najviše zadovoljavajuće.

Ana Di Lelio: Nakon, sada dolazimo do post-Kosovo perioda, napustili ste Kosovo, otišli ste da radite nešto potpuno drugo, ili?

Kristofer Del: Kada sam napustio Kosovo, otišao sam na drugi zadatak u diplomatsku službu, bio sam zamenik komandanta Komande za Afriku SAD, koja je smeštena u Štutgartu. Sada, deo je anti-Del legende da je, znate, Behtel izgradio autoput i Del je dobio mito od Behtela tako što je otišao da radi za njih. To odražava, šta da kažem, duboko nepoznavanje moje zemlje i načina na koji Sjedinjene Države rade. Tačno je, znate, činjenice su činjenice, Behtel je napravio autoput na Kosovu i odobrenje za to je dato dok sam ja bio tamo ambasador. Zalagali smo se u njihovo ime, ali za to je potrebna zvanična odluka Ministarstva trgovine SAD da se zalaže. To nema nikakve veze sa mojom ulogom ili mojim doprinosom u tome, mislim oni, postojala je samo jedna američka kompanija koja se takmičila, tako da naravno na kraju...

Ono što sam ja... i Behtel pobedili na tom takmičenju ne mojom ulogom, već je Hašim Tači video šta je Behtel uradio u Albaniji i šta su oni uradili u Hrvatskoj, i želeo je kvalitet infrastrukture za svoju zemlju. Ali, znate, ne možete ga kriviti za to. Video je kako izgleda dobro i želeo je dobro Kosovu. Ali, naravno, svaki projekat takvog obima u zemlji kao što je Kosovo, gde je trgovina glasinama uvek, znate, nacionalna zabava, moralo je biti nešto drugo što se mora objasniti. Znao je činjenica da je Behtel imao nižu, najnižu ponudu, ne može da objasni zašto je dobio ugovor. Mora biti nešto više, pa naravno, ko je najvažniji čovek u državi? Američki ambasador: "Pa, mora da je to učinio." U stvari, nisam morao ništa da radim.

Do danas ne znam koliko je vredeo taj ugovor jer mi ugovor nikada nisu pokazali. Piter Fejt je bio besan što mu ne dam ugovor da ga pročita. Pa, zapravo je protiv američkog zakona deliti vlasničke

korporativne informacije. Hašim Tači mi je rekao da je Fejt uzeo novac od austrijskog konkurenta Strabaga da bi zastupao u njihovo ime. "Hašime, to nije istina." Bio sam naivan, mislim. „Hašime, to nije istina. On je predstavnik Evropske unije, to je evropska kompanija, zalaže se za njih kao što se Amerikanci zalažu za američku kompaniju. To rade diplomate. To je trgovina i trgovina."

Kasnije sam saznao da sam naivan. I mislim da je to deo pričanja priča koji je hranio to pripovedanje od tih dana. Strabag je zaista širio novac po Kosovu pokušavajući da dobije ugovor. A moj posao nije bio da ubedim Hašima da ode u američku kompaniju. Moj posao je bio da držim sve ljude koji su pokušavali da izvuku deo akcije dalje od novca. I bilo je mnogo u Ministarstvu saobraćaja i drugde na Kosovu, koji su užurbano pokušavali da zarade na ovom poslu, uključujući sve ljude koji su kupili zemljište duž prvobitne rute, tunela kroz planine. A Bechtel je došao sa ovim predlogom da gradi oko planina i uštedi im petsto miliona dolara, a njihova ulaganja odjednom nisu mnogo vredela.

Ono što se desilo tokom ovoga je bio viši menadžer u Bechtelu, nekoliko njih je reklo, "Čekaj malo, upravo su otkrili prirodni gas u Mozambiku. To je zemlja o kojoj ne znamo ništa. Znamo nekoga ko zna nešto o Mozambiku. I ne idemo u zemlju poput Mozambika a da ne znamo šta se tamo dešava i njenu politiku. Moramo to da razumemo pre nego što počnemo da rizikujemo." Tako da su mi došli otprilike nedelju dana pre nego što sam napustio zemlju, pre nego što sam napustio Kosovo i pitali me da li bih ikada razmišljao da radim za kompaniju kao što je Bechtel. A ja sam rekao, "Pa, naravno, mislim, znate, vrati se, daj mi opis, daj mi ponudu." Pa, to se nije desilo godinu dana. Mislim, nikad ne znam zašto se to nije dogodilo brže, šta se dešavalo. Ali u svakom slučaju, otišao sam u Nemačku na godinu dana i proveo poslednju godinu u službi spoljnih poslova radeći ponovo na afričkim poslovima, što je naravno bilo važno jer sam još uvek znao stvari o Africi, a znao sam više o Africi nego kada sam započeo, i mislim da sam imao neku vrednost da ponudim Bechtelu u tom trenutku u smislu mog iskustva u Africi.

Ali ideju, koju je, naravno, promovisao Piter u svojim pismima i drugima, mrzeli su na Kosovu. Mislim, to je bilo *quid pro quo*, "Dolazim do autoputa. Daješ mi posao." Znam šta svi misle, i ne možete opovrgnuti negativno. Ali to otkriva duboko nerazumevanje načina na koji američka vlada funkcioniše, o tome koliko ozbiljno američke kompanije shvataju Zakon o stranoj korupciji, koji može da uništi kompaniju, mislim, može biti poražavajući, i o, na kraju, još jednom o mestu Kosova u svetu. Ugovor na Kosovu, šta god da je bio, ne znam, u krajnjoj liniji milijardu dolara, raspoređeno na četiri godine, za kompaniju kao što je Bechtel je sitnica, i ne vredi rizikovati kompaniju, ne vredi rizikovati ići u zatvor prema Zakonu o stranoj korupciji da napravi neku vrstu posla samo za izgradnju autoputa na Kosovu. Mislim, Bechtel ima četrdeset milijardi dolara godišnje prihoda. Nije potrebno, znate, da se bavite prljavim postupcima da biste dobili posao na malom autoputu na mestu kao što je Kosovo.

Ništa što kažem neće ubediti te ljude. Znam da će sve to biti pravljenje, ali nikada se nisam toliko brinuo o tome jer, znate, znam šta se dogodilo i moja savest je čista oko toga. I, znate, svako ko želi da razgovara sa advokatima Bechtela može da pogleda istragu cele stvari koju su uradili, samo da shvati da je sve bilo regularno.

Ana Di Lelio: Dakle, opet su bili Štuttgart i Mozambik?

Kristofer Del: Znači, vratio sam se u Mozambik zbog Bechtela kao njihov državni menadžer.

Ana Di Lelio: Znači imate stranu kancelariju?

Kristofer Del: Pa napustio sam, povukao sam se iz Stejt departmenta. I jedna od stvari koje morate da uradite, čim su došli kod mene i pitali me da li bih ikada pomislio da radim za njih, morao sam da odustanem od daljeg učešća u bilo čemu što ima veze sa Bechtelom, u mom, znate, u mom službenom svojstvu državnog službenika. Tako da sam to uradio, znate, vi formalno kažete, “Oni su mi se obratili, ponudili mi posao, i zato se povlačim, opozivam i imenujem svog zamenika,” baš kao Džef Sešns [Jeff Sessions] i ruska istraga, tačno, ja više ne mogu da budem uključen u ovo jer, imam, imam krajnji skup interesovanja. Znatw, ionako sam otišao za nedelju ili dve, tako da se ništa nije pojavilo. U tom trenutku autoput je bio u dobroj izgradnji. Nije bilo ni najmanje važno, ali...

Ana Di Lelio: I iz Mozambika ste opet ovde?

Kristofer Del: I iz Mozambika sam opet ovde.

Ana Di Lelio: I niste u penziji?

Kristofer Del: Ne, ne u potpunosti, radim više stvari skraćeno radno vreme. Radim sa malom investicionom bankom koja ulaže u energetske projekte u Africi, predstavljajući ih ovde u Vašingtonu. Ali ono što mi je najzanimljivije je što pišem istoriju, ono što nameravam da bude generalna istorija portugalske navigacije, doba otkrića. Volim Portugal. Volim da idem tamo. Volim istoriju koja je deo toga, i to je ispod, to je malo poznat aspekt istorije, gde je portugalska uloga bila monstruozno prevelika u poređenju sa zemljom i uticajem koji je imao koji je u velikoj meri zaboravljen u ne-portugalskom svetu. I zato želim da napišem popularnu istoriju koja se prodaje u nekoliko primeraka i vraća deo te priče na svetlo dana.

Ana Di Lelio: To je zanimljivo. Okej, da li postoji još nešto što želite da dodate?

Kristofer Del: Ne, to je u redu.

Ana Di Lelio: Pa, hvala vam puno.

Kristofer Del: Hvala vama, Ana!